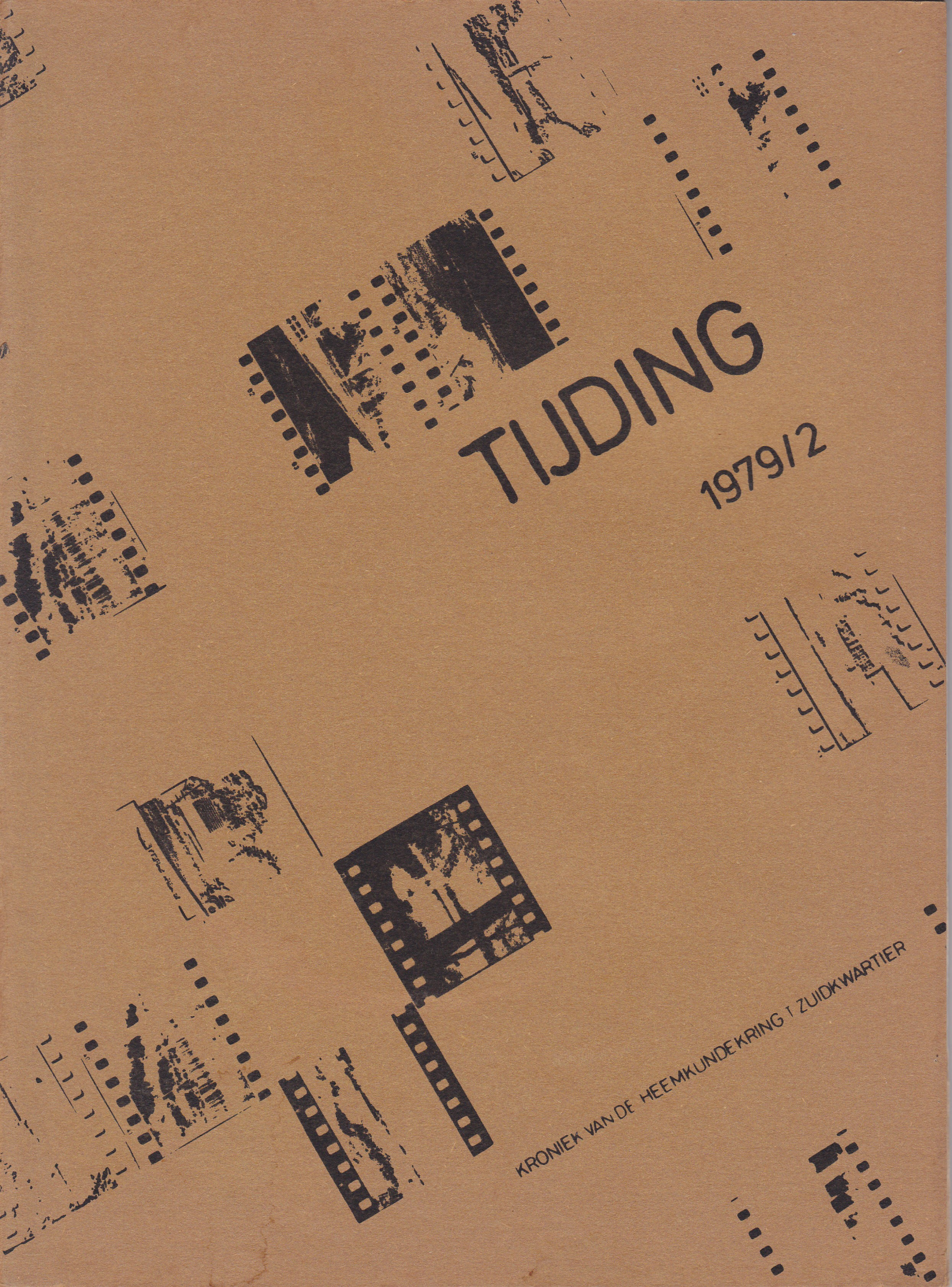

TIJDING

1979/2

KRONIEK VAN DE HEEMKUNDE KRING 't ZUIDKWARTIER

HEEMKUNDIGE KRING "HET ZUIDKWARTIER"

opgericht 27 maart 1977

De heemkundige vereniging "Het Zuidkwartier" is een vereniging zonder winstgevend of politiek doel.
Ze neemt t.o.v. alle instanties een neutrale houding aan.
Haar werkgebied omvat de Gemeenten Huijbergen, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht en heeft als zetel de Volksabdij O.L.V. ter Duinen te Ossendrecht.

Wat zij beoogt is vervat in onderstaande doelstellingen:

1. Zij beoogt te zijn een culturele instelling zonder winstgevend of politiek doel binnen de Zuidwesthoekgemeenten.
2. Het beoefenen en ter kennis brengen van de regionale geschiedenis.
3. Het beoefenen van genealogie, naamkunde en topografisch onderzoek.
4. Het vastleggen en verklaren van dialecten binnen de streek.
5. Het vastleggen van al dan niet overgeleverde verhalen rijmen, gezegden, uitdrukkingen enz.
6. Het stimuleren tot instandhouding van oude ambachten.
7. Het organiseren van lezingen met heemkundige strekking.
8. Het ijveren voor het behoud van cultuur-historische activiteiten.
9. Het stimuleren tot instand houding van folkloristische activiteiten.
10. Het inrichten en inventariseren van een oudheidkamer met antieke afbeeldingen, voorwerpen en recente waardevolle zaken, zoals vaandels, bidprentjes e.d.
11. Het samenstellen (inrichten) en beheren van een kleine bibliotheek voor algemeen oriënterende werken, waaronder ook uitgaven van de in de omgeving existerende kringen met een gedegen bronvermeldingssysteem.
12. Het beoefenen en ter kennis brengen van geologisch, bodemkundig, waterhuishoudkundig en geomorfologisch onderzoek.
13. Het uitgeven van een periodiek betreffende haar activiteiten aan haar leden.
14. Datgene te doen en te bevorderen wat in een heemkundig kader valt te plaatsen.

Bestuur:

Het bestuur bestaande uit leden/vertegenwoordigers van genoemde gemeenten is thans tot 1 mei 1979 als volgt samengesteld,

A.J. Pijnen, Voorzitter,
Huijbergseweg 51, Hoogerheide. Tel. 01646-2895.
L.F. v.d. Bergh, Vice-voorzitter,
Aviolandalaan 29, Hoogerheide. Tel. 01646-3339.
G. Backx, Secretaris Externe Zaken,
Flemingstraat 1, Hoogerheide. Tel. 01646-2333.
Mej. M. Bastiaanse, Secretaresse Interne Zaken,
Antwerpsestraat 47, Putte. Tel. 01645-2794.
A. Mattheussens, Penningmeester,
Aanwas 27, Ossendrecht.
Mevrouw C. Bolders-v. Dooren, Vogelenzang 3, Ossendrecht.
Broeder A. Franken, O.L.V. ter Duinenlaan 199, Ossendrecht.
R. Kuylen, Langeweg 2, Woensdrecht.
J. v. Loon, Kon. Wilhelminastraat 22, Ossendrecht. Tel. 01647-2782.
P. Sloven, Fr. Halsstraat 64, Bergen op Zoom.

Het dagelijks bestuur bestaat uit voorzitter, secretariaat en penningmeester.

Nieuwe leden kunnen zich opgeven d.m.v. storting van de jaarcontributie van ƒ 20,-- t.n.v. Penningmeester "Het Zuidkwartier" bij de Rabobank te Ossendrecht no. 14 05 21 437. Girono. Bank 1107397.

Zij ontvangen hiervoor tevens drie maal per jaar "Tijding", een tijdschrift samengesteld en uitgegeven door de vereniging. (Losse nummers zijn te verkrijgen ad. ƒ 5,-- per stuk).

De redactieraad van "Tijding" wordt gevormd door :

A.J. Pijnen, Huijbergseweg 51, Hoogerheide.
J. v. Elzakker, Verlengde Duinstraat 2, Hoogerheide en
J. Rijsdijk, v.d. Moerstraat 7, Hoogerheide die de vormgeving verzorgt.

Het redactieadres is: Huijbergseweg 51, Hoogerheide.

Lidmaatschap:

Inlichtingen betreffende het lidmaatschap kunnen ingewonnen worden bij:

Mej. M. Bastiaanse
Secr. Interne Zaken
Antwerpsestraat 47
Putte.
Tel. 01645-2794 na 18.00 uur.

Inhoudsopgave:

	Pagina
Heemkundige Vereniging Het Zuidkwartier	1.2
Van de redactie	4
Wetenswaardigheden van een Dorpskronieker	5 t.e.m. 14
De Heide III	15 t.e.m. 20
De eerste stenen kerk te Hoogerheide	21 t.e.m. 24
Remedieën van een Huybergse Dorpssmid	25 t.e.m. 41
"Prinses Paulina" uit Ossendrecht	42 t.e.m. 49
"Buiten effect houden"	50 t.e.m. 56
Kaatje Dirks, uit, en van Ossendrecht	57 t.e.m. 66

van de redactie.

"T I J D I N G 79/2" is een feit geworden.

Zoals altijd was het een opgave om in samenwerking met alle betrokkenen de uitgave tijdig rond te krijgen.

Gewoontegetrouw is getracht het gehele Zuidkwartier te belichten.
De lezer zal echter bemerken dat Ossendrecht wat méér zon heeft gekregen.
Een en ander is gelegen in het feit dat het Zr. Marie Adolphinespel na vele jaren een heropvoering krijgt.
Op grond van een bepaalde overtuiging kan men over een dergelijk gegeven nogal van mening verschillen.
Het is echter een onloochenbaar iets dat Judoca Catharina (Kaatje) Dirks deel uitmaakt van de historie van Ossendrecht en zijn omgeving.

Met het aangehaalde voor ogen, zijn wij van mening dat het artikel over haar leven dat U hierin zult aantreffen alleszins op zijn plaats is.

Ter verduidelijking zij nog medegedeeld dat bestuur en redactie geen verantwoording aanvaarden over aard, stijl en juistheid der artikelen, doch deze geheel voor rekening van de schrijvers/schrijfsters is.

Moge "T I J D I N G 79/2" smaken naar méér!

Namens redactie en bestuur

A.J. Pijnen.

WETENSWAARDIGHEDEN VAN EEN DORPSKRONIEKER DEEL II

Wederom, als vervolg op de in de vorige Tijding vermelde artikelen, de wetenswaardigheden van een dorpskronieker.

Gegevens van deze "wetenswaardigheden" werden ontleend aan toch zeer interessante boeken en tijdschriften. De kronieken zijn natuurlijk altijd voor aanvulling en verbetering vatbaar, maar men dient toch te bedenken, dat een kroniekschrijver géén archivaris is, maar wel iemand, die met zeer veel interesse, en met de hem ten dienste staande gegevens, de geschiedenis van zijn omgeving tracht weer te geven.

Als bijlage, een gedeelte van de kaart waarop Ossendrecht en omgeving getekend staan. Het origineel van de kaart (1494-1504) bestaat uit tien aaneengebrachte stukken perkament met een gezamelijke lengte van 5,47 m. op 0,75 breedte. Het bevindt zich momenteel te Antwerpen en de kaart beschrijft de loop van de Schelde van de zee tot Rupelmonde in de XVe eeuw.

De naam Ossendrecht.

De tekenaars van oude landkaarten plachten de plaatsnamen te verlatijnsen. Zo maakten ze van Bergen (op Zoom)- "Berghis"- "Bergna"- "Berga ad Zonam" enz. en voor Steenbergen "Bergem". (In twee folianten van Fr. Halma vinden we Ossendrecht aangegeven met "Ohsens" (de 6e en 7e kaart, in deel I, na blz. 314 en de 2e kaart idem na blz. 336 en, in deel II, de kaart na blz. 388).
Dat het achtervoegsel "drecht" (soms tricht) een vertaling is van het Latijnse trajectum overtocht, overgang,alias: veer, doorwaadbaar water enz., wordt door niemand betwijfeld. Het werpt dan ook een licht op de plaatsen Woensdrecht, Berendrecht, Zwijndrecht, Ossendrecht, om bij Zuid-Brabant en Noord-West België te blijven. 1)

Wanneer we echter weten dat de Romeinen die tot 405 heersten over de Franke, Friezen en Saksen, al héél lang in hun vaderland gewend waren aan uithangborden bij de herbergen (zie Quo Vadis) en andere romans over de tijd van de Kerstening van het Romeinse rijk, dan begrijpen we dat ook in onze gewesten die gewoonte in zwang is gekomen.

Berendrecht, Zwijndrecht (in België) en Ossendrecht kunnen dan ook bij hun "trajectum " een herberg gehad hebben met "In de Beer", "In het zwijn", "In de Os". Wat Woensdrecht betreft, dit heeft, (evenals Woensel) zijn naam wel te danken aan een offerplaats ter ere van Wodan (de Germaanse Krijgsgod), maar dan gelegen bij 't "Trajectum ".

Woensdag toch (de vierde dag van de week) was Wodansdag, zoals bij de Egyptenaren en Romeinen (in de meeste Romaanse talen) die dag Mercurius heette (Mecredi in 't Frans). De Romeinse geschiedschrijver Tacitus stelt Wodan nadrukkelijk gelijk met Mercurius (al was deze bij de Romeinen meer de God van de handel en winstbejag) wanneer hij het heeft over de Germanen.

Wat "In de Os" ("het Zwijn, de Beer") betreft, dit hoeft volstrekt niet te wijzen op een over het water brengen van Ossen zwijnen en varkens. De Romeinen kozen b.v. "De Pauw", "De Zwaan", 2) maar in een land van beren, kwamen vanzelf de bovenvermelde dieren in aanmerking, vooral als de eigenaar er een kwekerij of handel op na hield.

Iets over het Schuiteveer.

Wat het veer betreft, weten we alleen (Slootmans St.G.39) dat, op de domeinrekeningen van 1520-1565 de inkomsten daarvan verantwoord staan. Misschien, aldus Slootmans, is dit het Jacques-veer, dat staat aangegeven op de Antwerpse overzichtkaart over de loop van de Schelde van de Zee tot Rupelmonde in de XVe eeuw.

Nu lag er bij Zandvliet een fort, dat St. Jacques heette, maar ik kan niet aangeven welk punt in Ossendrecht daaraan correspondeerde.

Hoe het zij, dit veer zal zeker het veer geweest zijn, dat reeds bestond lang vóór het indijken van de schorren onder Ossendrecht, waarvoor op 24 december 1428, octrooi werd verleend (blz. 13).

De Kerstening van ons gewest.

Volgens René van Hasselt (Gr. '52 blz. 58) heeft de Kerstening van Noord-Brabant plaats gehad, gelijktijdig met die der Kempenstreek in de Merovingische tijd. Deze tijd nu begint met Cloterius I (558) en eindigt met Childerif III (752) toen deze door Pepijn de Korte werd afgezet.

Dit betekent evenwel niet, dat de geloofspredikers in die 200-jarige periode, óók zijn doorgedrongen tot de, veelal door wildernis omgeven dorpjes en gehuchten. Ook mag niet vergeten worden dat Oost-Brabant van Maastricht uit gemakkelijk gemissioneerd kon worden. Bij de Donge (nu een rivier van weinig betekening, maar vroeger een machtige stroom) hield het bewoonde Brabant voor velen op.

-L. Merkelbach (Gr 1961)
- Bij Alphen hield de wereld op: de rivier de Donge, met haar overma-
- tige brede bedding (of prehistorisch) rivierdal (?), bleef een schei-
- ding tussen de stammen van oost en west, óók in cultuur.

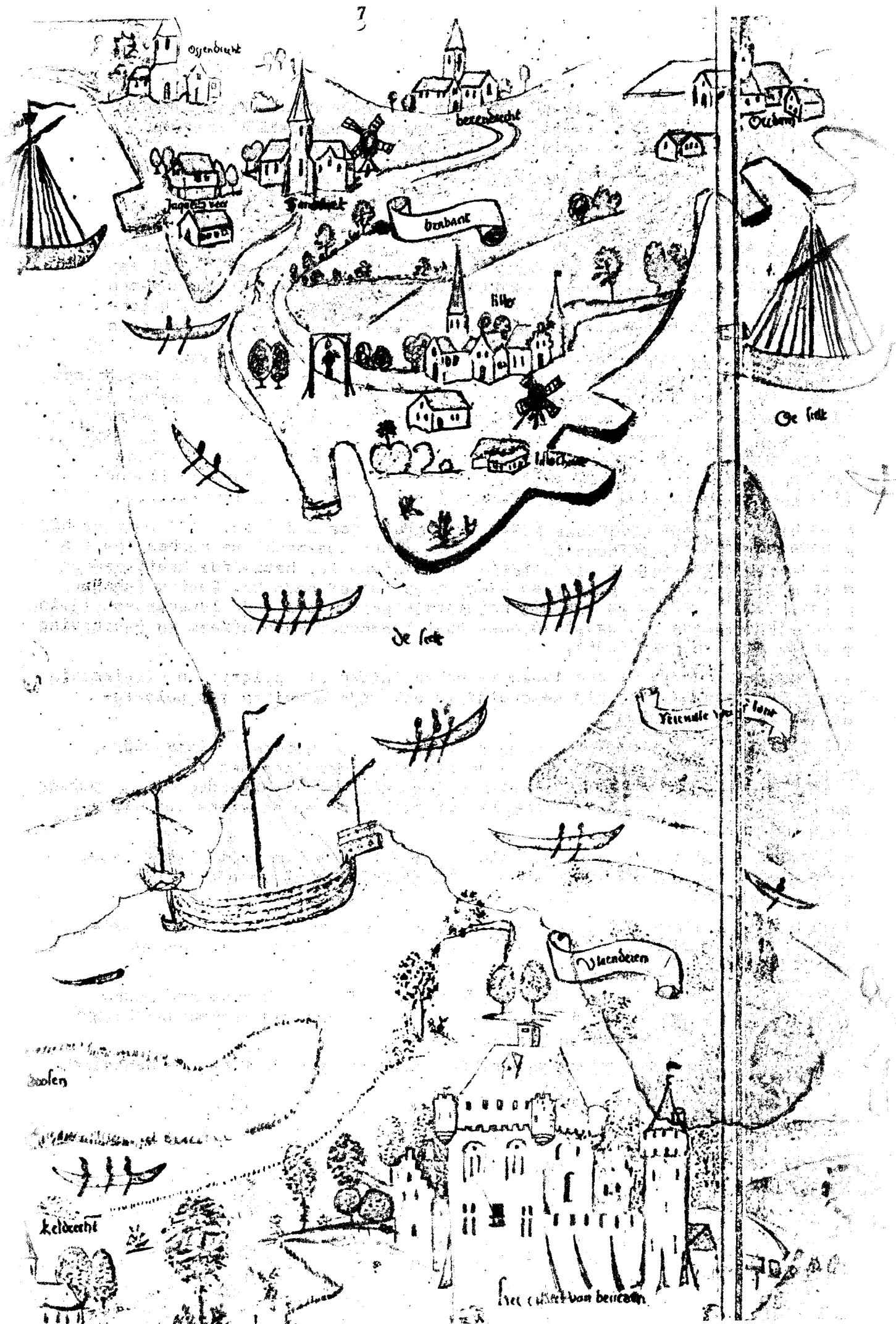
Ossendrecht
berendrecht
Brabant
de scelt
de scelt
Vlaenderen
keldeerht

- (GR 1961 blz. 43) Merkelbach schrijft: dat voor 800 de Kamerijkse
- bisschoppen zelf zich weinig of niet naar het noordelijk deel van
- het bisdom begaven (evenmin in Westelijk Noord-Brabant).

West Brabant was dan ook meer aangewezen op het Zuiden, dat is op Noord België, en meer speciaal nog op Antwerpen, met haar Schelde, voerend naar de Schelde-gouwweg. 2)

Of ze missiebisschoppen er heen zonden of .... hierheen lieten gaan heeft hij niet onderzocht, omdat het niet op zijn weg lag. Wel geeft hij aan dat St. Eligius (641-660) met grote ijver gepreekt heeft in Vlaanderen en te Antwerpen onder de stammen der Friezen en Sueven. Na veel tegenwerking had hij tenslotte een deel van de bevolking voor zich gewonnen.

Voor ons is intussen van meer belang, dat de monnik St. Amandus, (geboortig uit Aquitanië) na 3 jaar bisschop te zijn geweest van Maastricht, (656-659), paus Urbanus vroeg hem van zijn ambt te ontzetten, waarna hij zich vestigde te Antwerpen. Daar stichtte hij het kerkje van St. Petrus en Paulus in de burcht, ten zuiden van de stad. In 626-627, had hij van Koning Dagobert I, Koning van Frankrijk, een landgoed gekregen aan de Scharpe, een zijtak van de Schelde, waarop hij het klooster van Elnone liet bouwen. Daar hij, bij het graf van de H.Martimus te Tours.....

- Merkelbach volgt blijkbaar Pater Kronenburg (deel I, blz. 119) wanneer hij
- beweert, dat St. Amandus in 620, na in Tours, gesmeekt te hebben, om een
- leven te mogen leiden als pelgrim en missionaris, hetzelfde heeft gedaan
- op het graf van St. Petrus te Rome, maar de befaamde Dr. Gustav Schnürer
- (erf I pag. 242) zegt dat dit betwijfeld wordt, omdat de levensbeschrijving
- van St. Amandus als onbetrouwbaar moet beschouwd worden(Kerk en Beschaving
- in de Middeleeuwen 1935).

.... gesmeekt heeft om een leven te mogen leiden als pelgrim en missionaris, mogen we aannemen, dat hij ongetwijfeld ook zijn monniken tot geloofspredikers heeft gevormd.

Allereerst ging het bij hem om de bekering van de heidense Sicambriërs, maar we menen reden te hebben, om daarin ook andere stammen te betrekken.Schrürer geeft te recht aan (pg 243) dat St. Amandus via de Scharpe, de Schelde in kon varen, die hem kon brengen tot aan de grens van het land der Friezen.

- hiermee is niet Friesland bedoeld, maar dat deel van West Brabant waar
- eventueel met de Friezen verwant volk (Frisiavones) woonde of ge-
- woond hebben.

Zijn monniken konden dit dus ook. De naam Elnone heeft St. Amandus ontleend aan een zijriviertje van de Scharpe, dat Elnon tot naam droeg; (afr. Schrürer, deel I, pag. 242 onderaan).

Zijn missionarissen hadden dus een "waterwegje" naar de grotere waterwegen, die, in hun tijd, de missiewegen waren, daar het platte land geen en zeker geen veilige wegen kende.

Waarom we dit alles vermeld hebben? Om (zij het hypothetisch) te handelen,

bij Bergen op Zoom en daarmee bij Ossendrecht.

Merkelbach (GR 1961/755) deelt ons mee, dat St. Amandus (toen nog bisschop van Maastricht) Itta, (of Idugerga), vrouw van Pepijn van Londen, had voorgesteld, of verzocht, een klooster te stichten in Nijvel (onder Brussel).

Daar nu trad beider dochter Gertrudis (geboren in 620) als kloosterzuster in en werd ze er abdis. Helaas was haar tengere lichaam niet bestand tegen de harde boetedoening die ze zichzelf oplegde, en overleed ze al, amper 33 jaar oud, op 17 maart 653. Sindsdien heeft men haar de naam gegeven van St. Gertrudis of St. Geertrui.

Tijdens haar leven had ze Ierse missionaris-monniken weten aan te trekken tot onderrichting in de godsdienst en de geestelijke leiding van haar zusters.

Nu blijkt uit een oorkonde (diploma II van Keizer Otto I)(QR 1961 blz. 60), dat Gertrudis, tijdens haar leven de Villa berghis (= B.o.Zoom) in bezit had. 3)

Merkelbach meent dat die "Villa", welke zich uitstrekte over de gouw Scaldis (Schelde) en ook de cultuurgrond op de Brabantse Zoom, behoort moet hebben, heel de Oost-Schelde oever zuidwaarts, m.a.w. Berendrecht, Zandvliet, Ossendrecht en Woensdrecht (Gr. 1961 blz 64)

- Een "villa" was de naam van een domein, waarvan de gronden en bewoners
- bevrijd waren van bepaalde "heerlijke belastingen" maar ook wel: de
- geprevigilieerde kern van een stedelijke nederzetting, waar de nering-
- doenden gevestigd waren.
- QR 1961, blz. 55, St. Geertruidenberg, oudste stad van Brabant, en Steen-
- bergen behoorden ook tot de bezittingen van de Nijvel.

Nu moet St. Gertrudis, voor haar dood, minstens één bezoek gebracht hebben aan St. Geertruienberg, en wel, haast zeker, ook aan Bergen op Zoom en Steenbergen. Ze kan dus kennis gemaakt hebben met de situatie van Berghis.

Hoe stond het daar met de kerstening? Die nederzetting had een haven aan de Schelde en was dus voor geloofspredikers bereikbaar, maar nergens vinden we er aanwijzingen voor, dat ze er inderdaad gekomen zijn. Zou het toch gebeurd zijn, dan zullen ze wel bekeringen gemaakt hebben; maar als St. Eliquis en St. Amandus slechts een gedeeltelijk succes bereikten op hun missietochten, vrezen we, dat Bergen op Zoom weinig Christenen geteld zal hebben.

Een ijveraardster als St. Gertrudis kan dus een poging gedaan hebben om deze bezitting voor Christus te winnen. Maar dan kwamen daarvoor niet allereerst de Ierse monniken van Nijvel in aanmerking, maar die van haar geestelijke vriend St. Amandus: de monniken van Elnonen, met hun waterwegen: de Elnonen, de Scharpe, en de Schelde.

- Mocht het historisch zeker zijn, dat St. Amandus ook een klooster mocht
- bouwen bij Gent, dan konden zijn Elnonermonniken daar zo op de Schelde
- zitten. Pater Kronenburg geeft over Gent een heel relaas en zal daarvoor
- wel gesteund hebben op de levensbeschrijver van St. Amandus. Deze kon
- over Rome wel fout geweest zijn, maar was hij het óók over Gent?

Nog eens, het was maar een hypothese, en al hebben deze missionarissen "Berghis" voor het geloof weten te winnen, dan zijn we, voor Ossendrecht nog niet verder gekomen.

Al lag dit plaatsje aan de Schelde, het bezat nog geen haventje en had ten Noorden, ten Oosten en ten Zuid-Oosten slechts wildernissen, zonder goede wegen, en, erger nog, het had te weinig inwoners om er vruchtbaarder werk voor op te offeren.

- In het algemeen dan ook aangenomen, dat de Zuidelijke dorpen van
- het Markiezaat pas veel later gekerstend zijn en dat hun kerstening
- samen valt met het ontstaan van een heerlijkheid, doordat de graaf van
- Brabant (622?-1155) of van (1155-1287) de hertog van Brabant een daar-
- liggend gebied aan vazal (leenman) in leen gaf.

Genoemde leenheren, die zelf allen christenen waren, schonken zo'n gebied alleen aan Christenen. Ook zij die een achterleen konden geven, zoals dit later b.v. met de Heren van Bergen op Zoom het geval was, deze precies hetzelfde.

Als we de namen controleren van hen die een heerlijkheid in leen doen, vinden we daaraan meestal een Belgische plaatsnaam verbonden. Denk maar aan Arnold van Leuven, Godevaert van Schoten, Gerard van Wezemael, enz. enz.

Deze waren allen bezitters van gronden in de baronie of het markiezaat, maar stamden uit een reeds langer gekerstend geslacht in hun geboorte-plaats. 't Is immers een feit dat Noordelijk België 4), eerder het Christendom heeft aanvaard dan West Brabant. We mogen dus voor Ossendrecht aannemen, dat daar de leenmannen in hun heerlijkheid, al het mogelijke zullen gedaan hebben om de mensen, die er woonden, te doen kerstenen.

Nu is het jammer, dat we, met J.B. van Loon (GB 1965) moeten constateren dat de oudste geschiedenis van Ossendrecht nog verre van opgehelderd is, en dat het bestaan van een afzonderlijke heerlijkheid, die we daar in later tijd aantreffen, wel tot vroeger tijden teruggaat. Volgens van Loon wordt de naam Ossendrecht pas in 1187 vermeld. Daarmee verwijst hij stilzwijgend naar een Alardus van Ossendrecht, die, in dat jaar, voorkomt als getuige, in een schrijven van Hendrik van Schooten. Krüger evenwel citeert een eerder optredende getuige, uit een charter van Arnoldus van Leuven (gedateerd 12 mei 1176), die de naam draagt van Arnoldus van Ossendrecht. (Krüger Kerk. Gesch. deel IV blz. 82, noot a, die verwijst naar Miraeus, deel IV blz. 523 en voor Arnoldus naar Miraeus, deel II, blz. 866)

Beide jaartallen schelen niet veel. Wat liggen ze echter ver van een mogelijk 7e of 8e eeuw voor "Berghis".

Omdat er zeker veel documenten in het soms woelige verleden zijn vernietigd of zoek geraakt, blijft het natuurlijk mogelijk dat Ossendrecht reeds lang voor 1176 gekerstend is. Mocht dit niet het geval geweest zijn dan zou Arnoldus, Alardus (of een reeds eerdere leenman) een beroep hebben kunnen doen op de Norbertijnen van Tongerloo, die bezittingen hadden in het nabije Huybergen en er dus de mensen van Ossendrecht het Christelijk geloof konden brengen. 5)

- De Norbertijnen, die reeds eerder (= 1124) een abdij hadden in Antwerpen,
- de St. Michielsabdij, vestigden zich in 1130 te Tongerloo, waar ze de
- ontginners werden van de Kempen en zeer veel aan zielzorg deden in het
- gebied van Breda. De Cisterciënsers van de St. Bernardusabdij aan de
- Schelde bij Antwerpen (die later veel zielzorg gedaan hebben in Z.W.-
- Noord Brabant, dateren pas van 1233).

Hoe het zij, we weten bij dit alles, noch om hoeveel Christenen het daar ging, noch van welk allooi deze waren. Volgens de kroniekschrijvers hadden de Brabanders, zelfs nog in de 12e eeuw, geen erg gunstige naam, Ze schilderen hen af als woest, bloeddorstig en roofzuchtig.

Ze vormden o.a. wel eens de kern van de soldaten en benden, die in dienst stonden van de, in die tijd, vaak oorlogvoerende vorsten, en daarvan profiteerden door straffeloos geweldadigheden te plegen. Raakten ze "buiten betrekking", m.a.w. zonder soldij, dan zagen ze er geen been in om tot pure bandieterij over te gaan. Dit nu kon veelal ongehinderd gebeuren, omdat er in de wildernissen schuilplaatsen waren in overvloed.

Maar ook onder de vrijgelaten lijfeigenen van de heerlijkheid,kunnen er meerdere geweest zijn, die hun levensonderhoud niet konden bekostigen, zodat ze er toe kwamen op roof uit te gaan en hun bezit mee te nemen naar een veilig oord.

Ze zullen wel niet behoord hebben tot de tolgaarders op de Schelde, die van de kooplieden ongeoorloofde tarieven vroegen en deze zelfs durfden beroven, zodat de hertog van Brabant, Hendrik IV, de pachthebbers van de Ossendrechtse en de Borgvlietse tol, op 12 maart 1213, uit hun post ontzette.

De mindere man kwam wel niet voor het baantje van tolgaarder in aanmerking. Maar hij kan wel aan bod komen, als het gaat over lieden, die, bij de Schelde, de kooplieden overvielen en uitschudden om daarna te verdwijnen in de dichte struikgewassen tussen Huybergen en Ossendrecht.

Een sterk licht op deze situatie werpt ongetwijfeld de wijze waarop Elisabeth (zuster van hertog Hendrik IV) en haar man Arnoud van Leuven (Heer van Gaasbeek en kleinzoon van hertog Hendrik I) een oplossing zochten voor de genoemde vormen van banditisme op hun bezittingen in Huybergen en omgeving.

- In 1270 belenen Arnoldus van Leuven, Heer van Breda, als voogd
- voor en samen met zijn vrouw Elisabeth, ridder Nicolaas Cats, met
- goederen nagelaten door Arnoldus van Ossendrecht en zijn zuster
- Margaretha, onder voorbehoud van de hoge heerlijkheid. En, op 21
- december 1277 (H. pag.93) gaven ze hun goederen te Ossendrecht, zie
- noot 6 (aldus Mr. Kleyn op pg. 80 en 83) aan genoemde Nicolaas
- Cats. (Kets). J.B. v.Loon (QR 1965 blz. 134) schrijft dat de beleningen
- in 1213? en 1277 niet duidelijk worden aangegeven en dat het bestaan
- van een afzonderlijke lage heerlijkheid,die wein later tijd aantreffen,
- toch wel tot de vroegere tijden teruggaan.

Niet alleen in de Kempen, waar de Norbertijnen van Tongerloo ontginningen tot stand brachten, maar ook in vele andere woestenijen op Europees gebied, traden monniken op om deze in cultuur te brengen en de daarna aangetrokken bevolking te beschaven.

Dit kon ook voor Huybergen een uitkomst worden. Ze riepen dus de Wilhelmieten van Bazeldonk (bij 's-Hertogenbosch ter hulp, door deze een kapel te Huybergen aan te bieden, toegewijd aan de H. Maagd.

Ze kregen daarvoor, op 6 februari 1278, 13 "hoeven" (d.i. 13 x 6 bunders) bruikbaar land, door hen zelf uit te kiezen in de buurt van de kapel, onder voorwaarden, dat ze daarop een klooster zouden stichten voor minstens 6 en hoogstens 12 kloosterlingen. In ruil daarvoor zouden deze dagelijks voor hun weldoeners bidden en op hun sterfdag, een plechtige jaargetijde voor hen vieren.KG blz. 40 en vlg.)

Royaler kon het wel niet, maar..... dat de veiligheid op en bij de Schelde er straks een goede garantie door kon krijgen, was goed bekeken, misschien wel meer waard dan welk grondeigendom ook!

Voor Ossendrecht, Woensdrecht e.o. kan deze schenking ongetwijfeld hebben meegebracht, dat de Christenen, die daar woonden, hebben kunnen kerken in de kapel van Huybergen. Een eigen bidplaats kregen ze zeker niet voor de 15e eeuw. Natuurlijk kan ook de mogelijkheid aanvaard worden, dat een pater, in het huis van de Heer, de H. Mis kwam opdragen en dat zijn onderhorigen gelegenheid kregen om daarbij te zijn vooral in de tijd toen deze gering in getal waren. 5)

- Wat de jaartallen betreft, moet men steeds voor ogen houden dat,
- in de middeleeuwen het jaar begon met Pasen(ook wel Goede Vrijdag)
- vandaar dat b.v. 1230 ook 1231 kan zijn, enz. enz. volgens onze
- jaartelling. Deze is ingevoerd door Requesens op 16 januari 1575
- voor België en Nederland, waarover hij landvoogd was (1573-1576)
- voor Philips II van Spanje.

Tot zover déze "wetenswaardigheden" over onze contreien. Ongetwijfeld zullen er nog meer gegevens in de historie verborgen zijn en ik hoop, dat deze verborgen gegevens t.z.t. de geschiedenis zullen aanvullen en daar waar nodig ook verbeteren.

Anja de Greef-Verhees
Werkgroep Alg. Geschiedenis.

Noten en literatuur:

1) T.a.v. de naam Ossendrecht merken wij op, dat deze reeds door velen op verschillende manieren, zij het door niemand, afdoende is verklaard. De meningen hierover zijn nog steeds verdeeld: over het voorvoegsel "Osse" bestaan veel meningen. Naast de vernoeming van de zogenaamde herberg met de Ossen staat de latijnse vertaling van b.v. het Latijnse Os = mond,muil.

2) Scheldegouwweg = grensweg, ook wel langs het water.
Scheldeweg = grensweg.

3) Villa Berghis. Sommige beweren dat met Berghis, Geertruidenberg wordt bedoeld, doch andere beweren Bergen (Mons) in België.

4) Het grensgebied van de Franken lag in Noord Frankrijk tot midden België (taalgrens) In de 4e eeuw Salische Franken in Vlaanderen en Brabant en in de 5e eeuw onder Clodio tot in Noord Frankrijk.

5) Al is dit wel twijfelachtig, omdat Huybergen voor zover wij weten, voor 1263 geen bewoning kende en dus in feite niet bestond.

a. J.B. Krüger deel 3 en 4 Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom Breda. 1875-
b. Anonymi Geschiedenis van het Klooster van Huybergen 1906.
c. van der Aa Aardrijkskundig Woordenboek deel 8 en 12 1846-1849.
d. Fr. Halma Toneel der Verenigde Nederlanden 2 folianten 1725.
e. J.P.H. van de Broek Bijdrage tot de Geschiedenis van Baerle 1947.

Tijdschriften:

f. De Ghulden Roos 1941
g. St. Geertruidsbronne 1923
h. Taxandria 1895.

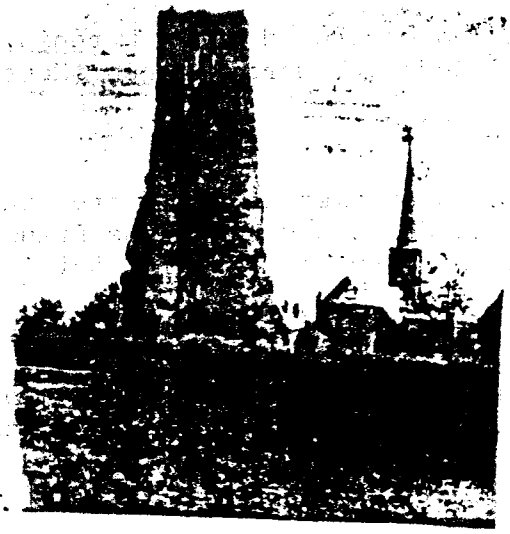

15de eeuwsche toren te Woensdrecht

DE HEIDE III.

De heide bedekte in de vorige eeuw grote gedeelten van Noord-, Midden- en West-Europa.

Hoe zijn deze grote vlakte-s, begroeid met heide, ontstaan?

We hebben in "Tijding" 78/1 gezien hoe de zandgronden van Brabant in grove trekken tot stand zijn gekomen.

Het zijn zanden, aangevoerd door de wind en gedeeltelijk door water en één van de kenmerken van deze gronden is, dat ze arm zijn aan plantenvoedende stoffen.

Volgens diverse onderzoekers zijn de zandgronden na de ijstijd langzamerhand begroeid met loofbos, al naar gelang de voedingstoestand van de grond minder wordt, is ook de samenstelling van het bos minder gevariëerd.

De Brabantse zandgronden waren hoofdzakelijk bedekt met eiken en berken.

Onze voorouders begonnen het nomadische leven langzaam te verwisselen met een primitieve landbouw. Deze primitieve landbouw hield in dat er een stuk bos gekapt werd en daarna in brand gestoken, (de zogenaamde brandcultuur).

Door dit branden worden plantenvoedende stoffen uit de vorige begroeiing vrijgemaakt, men bouwde letterlijk op en in de as van de vorige begroeiing.

Was zo'n akker uitgeput dan trok men verder.

Zolang de boer alleen maar de beschikking had over een primitieve stenen bijl was er van grote uitbreidingen geen sprake.

Archeologen en andere onderzoekers nemen aan dat sedert de mensheid in de "Bronstijd" is aangeland (± 1400 vóór Christus) de invloed van de mens op het oerbos pas goed is begonnen. Vanaf toen heeft de mensheid de middelen gekregen om zich als boer in de natuur te handhaven.

De nomaden werden boeren die primitieve landbouw bedreven.

Een Franse journalist heeft eens aan de bekende Elsasser Albert Zweitzer die jarenlang in Lambarene werkte, gevraagd:
"Wanneer beginnen bij een volk de eerste tekenen van cultuur en beschaving?"
Zweitzer gaf als antwoord: "De eerste tekenen van cultuur beginnen pas als een volk de waarde van de mesthoop heeft ontdekt."

Met dit antwoord is weergegeven waaraan het ontbrak, namelijk de plantenvoedende stoffen (mineralen).

Naast de toepassing van de branden hebben ze de grote betekenis van de mest ontdekt.

Iedereen probeerde zoveel mogelijk vee te weiden in het bos en wilde gronden wat nog geen eigenaar had.

In de Middeleeuwen kende men in diverse Duitse landen het begrip "staartvee",

Er werd zoveel vee de bossen en de wilde gronden ingedreven, zonder dat men er in de winter genoeg voer voor had.

In het voorjaar waren de dieren zodanig verzwakt dat ze niet meer konden staan en dat ze letterlijk en figuurlijk de stal moesten worden uitgetrokken.

De varkens werden de eikenbossen ingedreven; het rundvee en de schapen worden in de bossen en de wilde gronden geweid.

Het vee, schapen en rundvee had een tweeledig doel, namelijk leveranciers van wol, vlees en een beetje melk en MEST.

Met deze mest kon men de akkers op peil houden.

De gevolgen van de brandcultuur waren dat vochthoudend vermogen van de bovengrond verloren ging.

De varkens hielden geweldig huis in de eikenbossen, de schapen en het vee vernietigden langzaam aan grote stukken van het oerbos.

Naarmate de bevolking toenam, werd ook het gebruik van de z.g. wilde gronden geregeld, in de oprichting van de Marktgenootschappen.

Al naargelang de bevolkingsgroei geschiedt dit tussen de 11e en 14e eeuw.

Het klimaat is echter ook aan het veranderen: het wordt droger en winderiger.

Op de plaats waar eens loofhout heeft gestaan, gaat een andere plantengemeenschap deze plaats innemen.
De heide is geen monocultuur (zie "Tijding" 78/3 van Bert Janssens).

In deze plantengemeenschap (de Heide) sterven ook steeds planten en laten organische afvalstoffen achter. Deze worden echter nauwelijks afgebroken tot de oorspronkelijke elementen door het bodemleven, (verzamelnaam van bacteriën, schimmels, insecten, wormen) dit alles omdat de benodigde mineralen b.v. ijzer, fosfor, kalk en kali, niet genoeg aanwezig zijn.

Uit de aldus gevormde zure humus ontstaan bodemzuren.

In Noord-, Midden- en West-Europa wordt het klimaat gekenmerkt, waarin de neerslag, de verdamping en het verbruik door de groene massa (bomen, struiken, gras) overtreft.

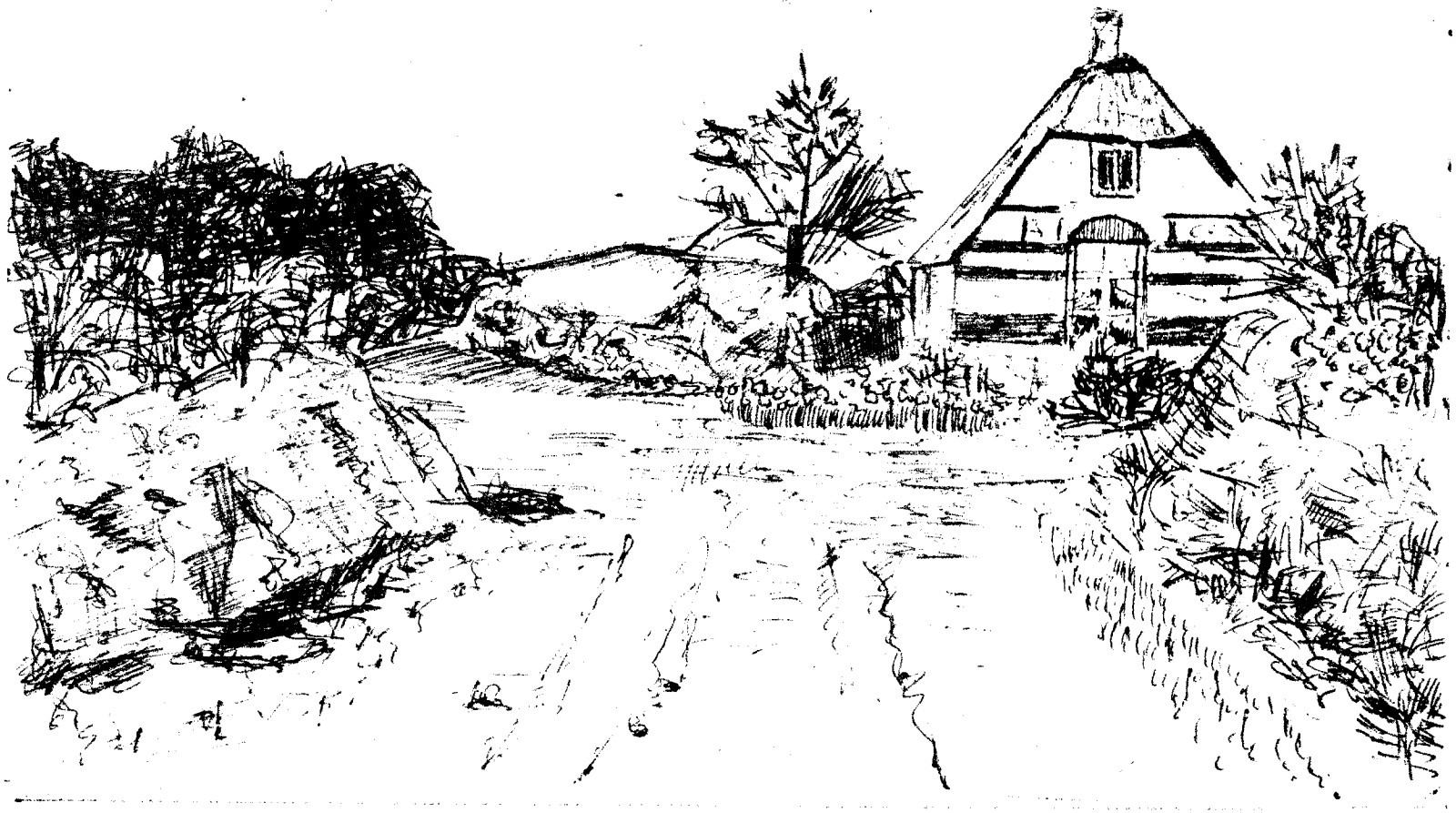

Op de Brabantse heide.

(vrij naar een originele foto)

Dit heeft tot gevolg dat de richting van de overtollige neerslag via de bodem wordt afgevoerd en dus naar beneden is gericht.

Het resultaat van het voorgaande is nu dat men de naar beneden gerichte afvoer van overtollig water, de zwakke bodemzuren mee worden gevoerd en hierdoor de toch al arme bovengrond wordt uitgeloogd.

Er verdwijnt echter niets, de meegevoerde stoffen uit de bovengrond worden iets dieper weer afgezet. Iedereen uit onze streek heeft wel eens het oerwerktuig "de schop" vastgehouden en er bovendien mee gewerkt en is dan wel eens met zo'n door de eeuwen heen gevormd heide-profiel in aanmerking gekomen.

Wat zien we nu eigenlijk?

De bodem kan van 25 tot 40 cm. zijn uitgeloogd, grijs/wit zand, in de bodemkunde "uitspoelingslaag" genoemd.

In Brabant noemt men dit katte-aarde.

Het meegevoerde materiaal wordt iets dieper weer afgezet, de afgezette stoffen bevorderen dat het zand in deze laag aan elkaar kit.

Op den duur worden dit ondoorlatende lagen voor water, maar óók voor plantenwortels.

De inspoelingslaag is bruin tot bruin/zwart van kleur, de officiële naam is <u>oerbank</u>; in onze streken noemt men het <u>schurft</u>.

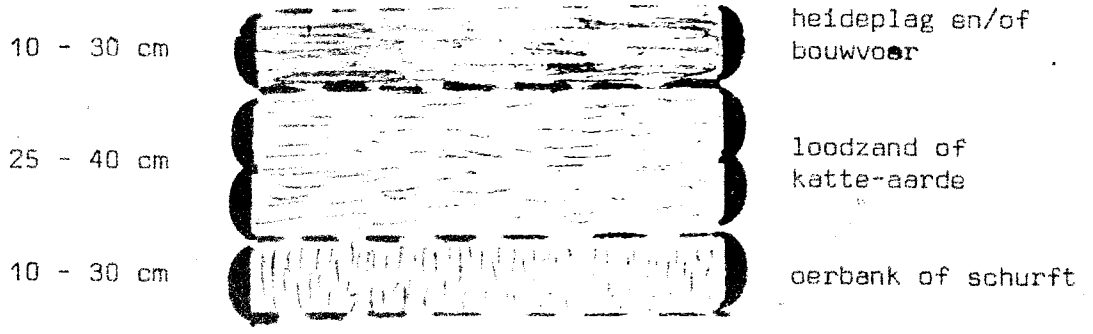

De groeiende bevolking was niet meer te voeden door een nomaden-bestaan.

Door toepassing van nieuwe vindingen, zoals brons en ijzer, is de oorspronkelijke begroeiing verdwenen en hiervoor was de plantengemeenschap "de heide" in de plaats gekomen.

Het is aan het milde klimaat en de vlakke ligging te danken dat er geen erosie van betekenis is ontstaan, dit in tegenstelling met de landen rond de Middellandse Zee, waar woestijnen zijn ontstaan, en nog ontstaan, door een onoordeelkundig menselijk ingrijpen.

De vorming van de ondoorlatende lagen in de zandgronden heeft weer tot gevolg dat op ingesloten laagt's waar het water niet weg kan vloeien, veenvorming begint, wat later weer de grondstof is voor de heide-turf, de z.g. "klot".

Doordat de mensen zich blijvend gingen vestigen, is er een kringloopsysteem ontstaan tussen de heide- en wilde gronden en gemeenschappen in de dorpen.

Via de heide- en wilde gronden werd de vruchtbaarheid van de akkers op peil gehouden.

Om 1 ha. bouwland te kunnen onderhouden was wel 10 à 20 ha. heide nodig.

De schapen graasden immers op de heide, maar er werden ook plaggen op de heide gestoken om als strooisel te dienen in de potstal.

Deze mest werd uitgereden over de akkers en bevatte veel grond, aarde uit de plaggen wat niet verteerbaar is.
Door deze plaggen mest werden de akkers met ± 1mm. per jaar opgehoogd.

Rond de meeste Brabantse dorpen komen dan ook akkers voor, die een z.g. potstaldek hebben gekregen; dit dek kan in dikte variëren van 0,30 m' tot ± 1,00 m'. Deze akkers hebben meestal een bolle ligging.

Het onbegrensde achterland voorzag de dorpsbewoners van wol en niet te vergeten de zoetstof honing, maar ook van wild.

Het brandhout kwam ook voor een gedeelte van de wilde gronden.
Er zijn nog plaatsnaam-aanduidingen voor velden, die vroeger het brandhout leverden en met "DEN BRAND" worden aangeduid.

Het boerengerief hout en het zwaardere hout voor de bouw van een boerderij en schuur kwam ook van het achterland.

Het hoofdgewas van de zandgronden was het oude Europese hoofdvoedsel namelijk rogge, gebruikt als broodgraan.

Deze kringloop tussen de heide en de in cultuur gebrachte gronden heeft eeuwen bestaan. (van ± 11e eeuw tot en met ± 19e eeuw.)

De ontginning van de prairiegronden in Noord-Amerika brachten goedkope tarwe op de Europese markten, hierdoor werd rogge verdrongen als broodgraan.

De ontwikkelingen in Australië brachten goede wol op de markten, het heideschaap wordt door de Australiër wel van de heide verdreven.

De Duitse onderzoeker Justus von Liebig toonde aan dat planten beter groeien wanneer bepaalde mineralen worden toegevoegd aan de voedingsbodem van de planten.

Het eeuwenlang gesloten kringloopsysteem tussen de heide en de dorpen wankelde. Er waren vervangers voor de rogge en de inlandse wol gekomen.

Door de ontdekking van Justus von Liebig begon men met de invoering van kunstmest; het meest essentiële van de heide namelijk mestleverancier wordt nu ook nog vervangen.

De potstalmest was nu niet meer direct noodzakelijk.

Het einde van de heide is ingeluid. De heide wordt nu zelf ontgonnen, mogelijk gemaakt door de aanwending van kunstmest.

In het begin van deze eeuw is veel heide in eigendom van gemeenten ontgonnen en bebost.

Het einde van de kringloopsysteem van de heide is daar; de eerste tekenen van de landbouwkundige evolutie beginnen zich al af te tekenen rond het jaar 1900.

LITERATUUR.

De Bodem van Noord-Brabant — Dr. Ir. D. van Diepen

De Nederlandse Landschappen — Dr. H.D. Visser

De Agrarische Geschiedenis van West-Europa — Prof. Dr. B.H. Slicher van Bath

Huub Juyn

Heemschut.

DE EERSTE STENEN R.K.KERK TE HOOGERHEIDE.

Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, golden Staats Brabant (het huidige Noord-Brabant), Landen van Overmaze (een gedeelte van het huidige Limburg) en Staats Vlaanderen (het huidige Zeeuws Vlaanderen) als Generaliteitslanden, bestuurd door de Staten Generaal. De officiële religie, die als enige werd toegestaan, was de Nederduitse Gereformeerde Kerk (de huidige Hervormde Kerk). Men kende volgens art. XIII van de Unie van Utrecht (1579) wel geloofsvrijheid, maar geen vrijheid van godsdienstuitoefening. Vooral in de beginfase van de Republiek werden met name de "Paapse Stoutigheden" streng gestraft. Langzamerhand werd men in Den Haag echter enigszins toleranter op dit gebied, maar nog de gehele 18e eeuw door, hebben de katholieken en aanhangers van andere religies moeilijkheden ondervonden bij de uitoefening van hun godsdienst. Om aan de plakkaten tegen de godsdienstuitoefening te ontkomen, werden de missen en andere diensten vaak opgedragen in schuren van grote boerderijen, meestal clandestien uiteraard.

De gelovigen van Hoogerheide, Woensdrecht en Ossendrecht moesten in de 17e eeuw naar Bergen op Zoom of Huijbergen om hun zondagsplicht te vervullen (1). Op het eind van die eeuw echter krijgt men van de heer van Hoogerheide en Ossendrecht toestemming om in Hoogerheide in een schuur, door hemzelf verhuurd, diensten te houden. Als eerste pastoor wordt Gabriël Roessel in 1689 aangesteld. De parochie Hoogerheide, die ook de dorpen Ossendrecht en Woensdrecht omvatte, was hiermee een feit geworden (2). Behalve de gelovigen uit de bovengenoemde dorpen, kwamen er ook mensen uit de Zuidgeest en Hinkelenoord naar de kerk in Hoogerheide. De missen werden in die schuur opgedragen totdat er in 1721, tijdens het pastoraat van Thomas Bellen, na vele verwikkelingen een houten schuurkerk werd gebouwd, ter plaatse van de huidige parochiekerk. De kerk werd gebouwd op grond van de heer van Hoogerheide, Cornelis van Aerssen, die daarvoor een eeuwigdurende pacht hief van ƒ 1,-- per jaar (3).
In 1749 bouwde pastoor Bellen ook een pastorij, naast de kerk. Deze pastorij werd eveneens opgetrokken op grond van Cornelis van Aerssen, die in 1750 de heerlijkheid Hoogerheide aan zijn zoon, Aelbrecht Nicolaas, baron van Aerssen Beijeren als huwelijksgeschenk gaf. Voordien bewoonde de pastoor een huis, dat door de baron werd verhuurd voor ƒ 80,-- per jaar, door de kerkgemeente te betalen. Als bijdrage in de nieuwbouw van de pastorij zou hij voor een tijd van 12 jaar ƒ 80,-- contribueren, wat erop neerkwam dat er 12 jaar geen huur betaald hoefde te worden. Tevens zou hij nog ter vergroting van de tuin van de pastorij 25 roeden erf van de naastgelegen boerderij (ook zijn eigendom maar verpacht aan Cornelis Moors) afstaan (4). Toen in 1761 die termijn van 12 jaar was verstreken en de markies van Bergen op Zoom in bezit was gekomen van de heerlijkheid Hoogerheide, beloofde de kerkeraad jaarlijks de ƒ 80,-- aan de rentmeester van het markiezaat te betalen.

Al spoedig diende de toenmalige pastoor Petrus Loomans (5) een rekest in bij de Raad en Rekenmeesters van Bergen op Zoom om vrijstelling van de plicht jaarlijks die ƒ 80,-- te betalen, omdat dat niet meer op te brengen was. De vorige heren (van Aerssen Beijeren) zorgden namelijk voor alle reparaties en nu deze voor eigen rekening waren, kon men die som geld niet meer opbrengen (6). Het verzoek werd toegestaan met de aantekening dat ieder jaar opnieuw bekeken zou worden of deze gunst werd verlengd. Hoogerheide had van de vorige heer ook al vrijstelling verkregen van de betaling van ƒ 40,-- per jaar aan de drossaard van het zuid- en westkwartier van het markiezaat, wat ieder dorp dat een eigen pastoor had, verplicht was te betalen (7). De markies verlengde ook deze gunst.

De houten schuurkerk, die in 1721 in gebruik was genomen, raakt meer en meer in een bouwvallige toestand en daarom besluit pastoor Petrus Loomans een rekest in te dienen bij de Staten Generaal, om een stenen kerk te mogen bouwen. Hij was verplicht dit aan de Staten Generaal te verzoeken omdat die reeds in 1721 hadden besloten, mede naar aanleiding van de vele verzoeken uit Brabant om kerken te bouwen of te verbouwen, dat alle plannen tot nieuwbouw of verbouw aan een Roomse kerk eerst aan de Staten Generaal ter goedkeuring dienden te worden voorgelegd (8).
Het rekest wordt in februari 1769 ingediend, ondertekend door Petrus Loomans en enkele kerkmeesters, te weten Jan Smits, Jacobus Jacobs en Antonus Bogaers (9). Er wordt gesteld dat de kerk reeds 70 à 80 (!) jaren oud is, en in een bouwvallige staat verkeert. Bovendien is de kerk te klein om het grote aantal parochianen uit Hoogerheide, Woensdrecht en Ossendrecht, alsmede uit de Zuidgeest en Hinkelenoord te kunnen bedienen. Door de inpolderingen is dit aantal de laatste decennia sterk gegroeid. Loomans wil nu een nieuwe stenen kerk laten bouwen met een lengte van 85½ voet, een breedte van 36 voet en een hoogte van 13½ voet (10)(de hoogte en breedte waren respectievelijk 59½ en 28½ voet). Voor de grond, die nodig is ter vergroting van de kerk, wil hij een stuk van het erf van de pastorij afstaan. De deur- en raamkozijnen wil hij dan hebben van blauwe steen, daar dit langer meegaat dan hout en het prijsverschil bijna nihil is. Als dakbedekking vindt hij pannen, bedekt met riet of stro het beste en het binnenhoutwerk wil hij naar eigen believen laten verven. Tenslotte verzoekt hij tijdens de bouw van de kerk om de diensten te houden in de schuur van de boerderij van Cornelis Moors. Aldus het rekest.
Op 27 februari 1769 komt het rekest in behandeling van de Hoog Mogende Heren der Staten Generaal. Deze besluiten om een copie van het rekest te sturen naar de drossaard van het zuid- en west-kwartier van het markiezaat van Bergen op Zoom, de heer A.D. de Groot te Wouw (11). Hij moet dan de Staten Generaal adviseren in deze. Op 23 maart krijgen Haar Hoog Mogende bericht terug van drossaard de Groot. Deze brief wordt op 28 maart in de vergadering behandeld. De drossaard verklaart dat de kerk inderdaad te klein is voor het aantal parochianen. Op hoogtij-dagen moeten de kinderen zelfs vaak buiten staan, wat aanstoot kan geven aan passerende protestanten. Wat betreft de keuze van het materiaal is hij het niet helemaal eens met de supplianten. Hij vraagt zich namelijk af of de blauwe stenen kozijnen niet te veel in het oog lopen en hij adviseert dan ook om dit te veranderen in gewoon eikenhouten kozijnen. Ook wijst hij het rieten dak af, daar dat veel te brandgevaarlijk is. Er staan immers in de buurt al een aantal huizen met rieten daken, dus de brand zou gemakkelijk over kunnen springen. Door de hoge ligging van de kerk is het toch al moeilijk om snel aan water te komen.

Tenslotte adviseert de Groot aan de Staten Generaal om tijdens de bouw van de kerk de dorsvloer van de boerderij van Cornelis Moors als tijdelijk onderkomen te bestemmen (12).
Bij het advies van de drossaard is een verklaring gevoegd van Coenraad Seijbel, meestertimmerman uit Wouw. Hierin staat te lezen dat de houten schuurkerk inderdaad geheel bouwvallig is en dat reparatie enorme kosten met zich mee zal brengen.
De Staten Generaal besluiten nu om de zaak in handen te geven van de gedeputeerden tot de "zaken van de plakkaten en reglementen". Samen met enkele gecommiteerden uit de Raad van State moeten zij de zaak grondig onderzoeken en verslag uitbrengen aan de vergadering.
Naar aanleiding van het rapport van de commissie onder leiding van de heer Sloytema, besluiten de Staten Generaal op 18 mei 1769 hetvolgende, inzake de bouw van de kerk te Hoogerheide (13). De supplianten wordt toegestaan in plaats van het houten kerkgebouw een nieuwe stenen kerk te bouwen met een lengte van 85½ voet, een breedte van 36 voet en de hoogte van de zijmuren mogen 12½ voet bedragen. De kozijnen moeten van eikenhout gemaakt worden en er mogen dorpels van blauwe steen onder. Ook de noten (of neuten, de uitstekende stenen om de balken te steunen) mogen van een blauwe steen zijn. De vensters mogen geverfd worden, maar met een olieverf van een "egale couleur sonder ornamenten" of afbeeldingen. Het dak moet bedekt worden met riet of stro en er mogen absoluut geen pannen gebruikt worden. Dit laatste is tegen het advies in van de drossaard. Met name de kostenbesparing zal hier wel een rol in gespeeld hebben.
Tijdens de bouw van de kerk wordt toegestaan de diensten te verrichten op de dorsvloer van de boerderij van Cornelis Moors, "buiten aanstotelijkheid en opzicht". Alle verdere verzoeken van de pastoor om nadere veranderingen aan te brengen tijdens de bouw worden op voorhand afgewezen.
Een copie van dit besluit zal gezonden worden naar drossaard de Groot met de opdracht om de bouw in de gaten te houden, opdat er geen dingen gedaan worden buiten dit besluit om.
Tot zover de formele behandeling door de Staten Generaal. Uit dit alles blijkt wel dat de Staten Generaal niet over één nacht ijs gaan. Ook valt het op dat het advies van drossaard de Groot op een aantal punten (o.a. dakbedekking) gewoon genegeerd wordt. Het vertrouwen in deze wetsdienaars is dus niet zo groot dat men er zonder nader onderzoek op afgaat. Het kostenaspect, dat de commissie ongetwijfeld naar voren gebracht heeft, is van groter belang gebleken dan veiligheid.

In juni 1769 richt pastoor Loomans nog een rekest aan de Raad en Rekenmeesters van het huis van Bergen op Zoom (14). Daarin stelt hij dat men bij de bouw van het nieuwe kerkgebouw gewaar is geworden dat men niet genoeg grond heeft om aan de voorgeschreven maten te voldoen en dat men dus enkele voeten zal moeten inspringen op het grondgebied van de hoeve van Cornelis Moors.
Dit is nodig omdat men een looppad moet aanleggen naar de zijkant van de kerk, waar de hoofdingang komt. Hiervoor vraagt de pastoor toestemming en tevens verzoekt hij om een bijdrage in de bouwkosten. Deze zijn begroot op in totaal ƒ 5000,--. De Raad en Rekenmeesters staan de pastoor toe om 6 roeden aan de westzijde van de kerk, behorende aan de hoeve, gepacht door Cornelis Moors, te gebruiken voor looppad naar de ingang van de kerk.

Hiervoor moet wel een cijns betaald worden van 6 stuivers per jaar, te voldoen op St.Catharinadag (25 nov.).Als voorwaarden worden gesteld dat de supplianten het pad dienen te onderhouden en een houten hek van 6 voet hoog moeten maken tussen de tuin van de pastorij en de schuur van de hoeve,opdat men niet langs allerlei binnenpaadjes via het erf van de hoeve de kerk kan bereiken(15). Tevens behoudt het huis van Bergen op Zoom het recht om de grond weer tot zich te nemen als de kerk wordt afgebroken of verplaatst. Op het verzoek om een geldelijke bijdrage wordt beschikt dat het huis van Bergen op Zoom een bedrag van 100 dukaten zal bijdragen in de bouwkosten (16).

Tot zover de aanloop tot de bouw van de eerste stenen kerk te Hoogerheide. In een later stadium zal getracht worden het een en ander over de bouw zelf mede te delen.

J. Suijkerbuijk.

Noten

1) Vanaf eind 15e eeuw heeft er wel een kapel in Hoogerheide gestaan, die, zo weet Kruger te vertellen, na de hervorming door de protestanten is gebruikt, maar later in verval is geraakt.
J.B. Kruger, Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda, III blz. 453.
2) W.A. van Ham, De 5 oude Heerlijkheden in de gemeente Woensdrecht. 1977. blz. 50.
3) Gemeente Archief Bergen op Zoom, Archief Raad en Rekenkamer (Markiezaatsarchief), inv. no. 's 2382 en 2634.
4) Rijksarchief Den Bosch, Archief Cuypers van Velthoven, inv. no. 1487.
5) Baptist Petrus Loomans, geboren in Someren, was sinds 1756 kapelaan onder Thomas Bellen, die toen wegens zijn hoge leeftijd een kapelaan kreeg toegewezen. G.A. Bergen op Zoom, A.R.R. inv. no. 2382.
Zie voor deze persoon verder het artikel van J. van Elzakker in een volgende uitgave van "Tijding".
6) R.A. Den Bosch, archief Cuypers van Velthoven, inv. no. 1487.
7) G.A. Bergen op Zoom, A.R.R. inv. no. 2382.
8) Algemeen Rijksarchief Den Haag, Archief der Staten Generaal inv. no. 3404.
9) Idem no. 7888.
10) De hier gebruikte voet is ± 33 cm.
11) A.R.A. Den Haag, archief der Staten Generaal, inv. no 3577.
12) Idem no. 5362 I.
13) Idem no. 3577
14) In afschrift in R.A. Den Bosch, archief Cuypers van Velthoven inv. no. 1487.
15) Op 22 oktober 1779 (!) krijgt pastoor Loomans een brief van E. van Mattemburg, rentmeester van het Zuid- en West-kwartier van het Markiezaat, waarin de pastoor gemaand wordt om het hek te herstellen.
16) G.A. Bergen op Zoom, A.R.R. inv. no. 2382.

Remedien ofte
genees middelen
voor
Paarden en Beesten
By aangestteld uyt
verscheyde boeken
en Schriften door
Franciscus Nicolaus
Suyker buyk anno
1808

REMEDIËN VAN EEN HUYBERGSE DORPSSMID ANNO 1808

Remediën van een Huybergse dorpssmid voor kwalen welke mens en dier zoal kunnen treffen. I

De copie van dit aantekenboek wat in het bezit is van een zijner nazaten, leek ons zodanig interessant dat wij besloten hebben, het een en ander er uit, in zijn oorspronkelijke staat te publiceren.

Wie was deze smid? Wel we hebben te doen met Franciscus Nicolaus Suykerbuyk, geboren op 15 maart 1791 te Huybergen.

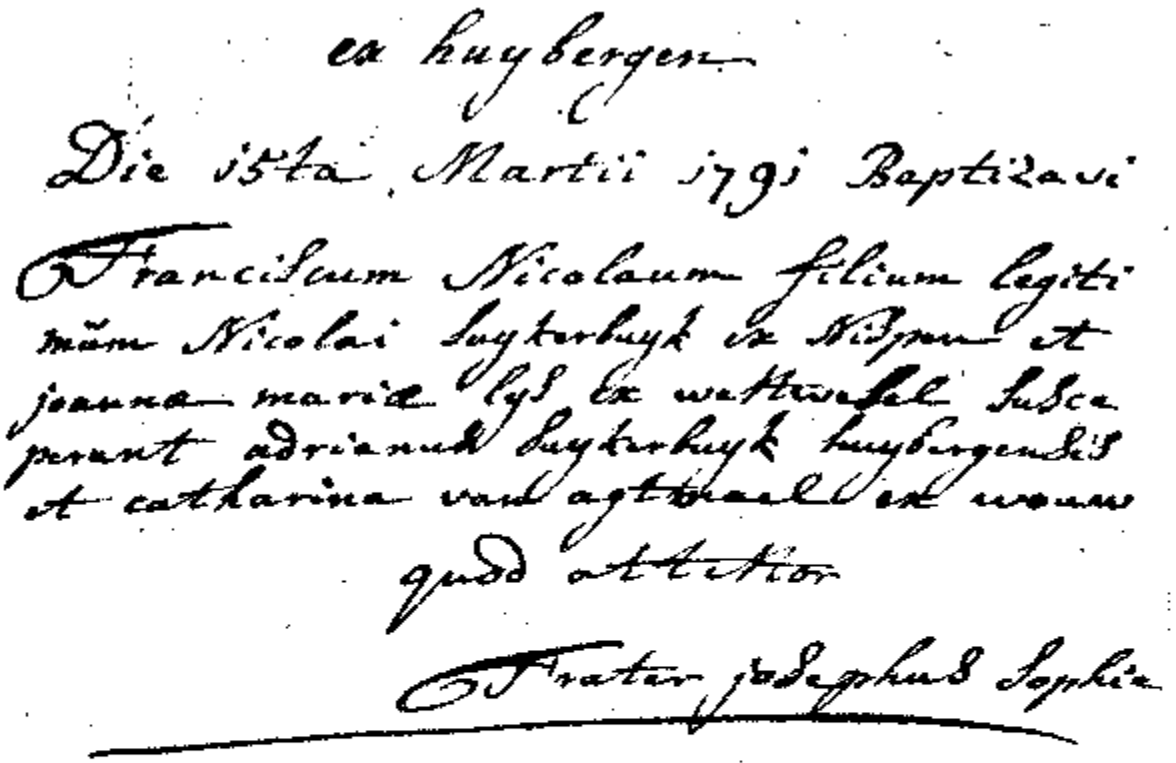
ex huybergen

Die 15ta Martii 1791 Baptizavi

Franciscum Nicolaum filium legitimum Nicolai Suykerbuyk ex Nispen et

Joanna Maria Lys ex wattwiller Subcoprant adrianus Suykerbuyk huybergensis

et catharina van agtbeek ex wouw

quod attestor

Frater Josephus Sophia

Zoals zij zien in de geboorte akte was hij de zoon van Nicolaus Suykerbuyk geboren 10 augustus 1738 te Nispen en Joanna Maria Leys geboren te Wuustwezel 1757.
Zij huwden op 7 januari 1778 te Wuustwezel, uit dit huwelijk zijn de navolgende kinderen geboren:

1	Adriana	7 jan. 1779
2	Anna Cornelia	1 sep. 1782
3	Dymphna	14 mrt. 1785
4	Johannes	21 aug. 1787
5	Franciscus Nicolaus	15 mrt. 1791
6	Dymphna	19 dec. 1794
7	Maria Catharina	19 mrt. 1797

De vader van Franciscus Nicolaus is te Huybergen overleden op 6 april 1804, moeder stierf op 23 oktober 1827 eveneens te Huybergen (1).
Tot zover de familiale gegevens.

1) R.K. Doopboek Huybergen 1713-1791 E.V.
Rijksarcief 's-Hertogenbosch.

Zijn tijd en zijn geschriften.

Er staan in het boek "voorschriften" die hij uit overlevering kent, andere zijn uit andermans literatuur overgenomen. Voor zijn tijd mocht zijn bedrevenheid, zoals u wel zult bemerken er best zijn.
Hij begon met het optekenen van zijn remedies in het jaar 1808, dus op vrij jonge leeftijd.
Het is voor de mensen uit onze streek en vooral voor diegene die het dialect een warm hart toedragen literatuur die aanspreekt. Want zoals hij sprak, zo schreef hij het. Om woord en geschrift recht te doen, geven wij de authentieke tekst weer, ook al zal menig lezer hier en daar de wenkbrauwen fronsen.
Vergeet niet, dat wat heden ten dage plat en boers moge klinken, in zijn tijd als normaal beschouwd werd.

Nu kan men filosoferen hoe kwam hij aan deze therapiën en welke "bronnen" heeft hij aangeboord. Zonder twijfel is een cumulatie van de navolgende zaken van doorslaggevende betekenis geweest voor zijn remedies en therapiën.
Deze zijn naar ons gevoelens als volgt te verdelen:

1 Semi-medische literatuur
2 Geloof
3 Bijgeloof
4 Kwakzalverij
5 Overlevering
6 Wetendheid
7 Ontwetendheid
8 Armoede

ad 1 : Semi-medische literatuur.

Zoals hij zelf al schreef: toen bestaande "verscheijde boeken en schriften" die niet geheel serieus genoemd kunnen worden gezien de stand van de wetenschap.

ad 2: Geloof

Het geloof was bij de boeren bevolking diep geworteld. En waar niets hielp kon God immers nog helpen. In zijn "artikelen" besluit hij meerdere malen met"Godts hulp geneest het" en "Probatum Est" (het is bewezen)?, toch zeker een teken van geloof.

ad 3: Bijgeloof

Iets wat zeer sterk onder de bevolking leefde; van de "wonderdadige" kracht van allerlei voorwerpen, handelingen en verschijnselen, werd gretig gebruik gemaakt, voorbeelden hiervan zijn met een paar "ijzersterke artikelen" aangegeven.
Voor geloof zowel als voor bijgeloof geldt dat het een erkenning inhoudt van datgene wat wetenschappelijk niet te bewijzen valt.

ad 4 : Kwakzalverij.

Een geneeswijze, die stoelt op geloof, en het in die tijd grote bijgeloof, moest wel uitmonden in kwakzalverij met dikwijls fantastische tendensen en middelen. In het onverklaarbare is immers voor het gewone geen plaats. Vandaar dan ook de dikwijls onbegrijpelijke en onwelriekende middelen (b.v. stront).

ad 5 : Overleveringen.

Het gebruik maken van het van geslacht op geslacht mondeling overbrengen van traditionele therapieën, maar ook wel van o.a. veekooplui die hem therapieën en geneeswijze aan de hand gedaan hebben, die zij onderweg opvingen.
Ook komen remedies aan de orde als boeren met hun paarden naar de smidse komen en klagen dat er aan het desbetreffenc dier iets schort. Het middel tegen de kwaal is dan gauw gevonden dikwijls door de "behandelende" smid of door omstanders die nog weten wat hun ouders of voorouders daar tegen aanwendden.

ad 6 : Wetendheid.

Hij was ervan overtuigd dat zijn therapie de juiste was. Hier heeft hij een bepaald bewijs gehad door middel van de menigvuldige genezing bij de aanwending van bepaalde middelen. Een wetenschap uit ervaring dus.

ad 7 : Onwetendheid.

Het aanwenden van middelen hopende op een goed afloop. Trad er spontane genezing op, dan was het meer geluk dan wijsheid, want voor zijn remedie was er wetenschappelijk geen enkele grond aanwezig. Onwetenschappelijke toevalstreffers, die nadien bij soortgelijke toepassingen meestal op teleurstellingen uitdraaiden.

ad 8 : Armoede.

De schamele veestapel, waaronder al of niet een werkpaard, was vaak het kostbaarste bezit. Kregen de boeren met ziekten onder het vee te kampen, dan was chronisch geldgebrek de reden dat ze in de regel naar de goedkoopste middelen grepen. Het goedkoopste was o.a. de smid en diens goedkoopste remedie kwam dan nog het beste uit.

Al deze zaken zijn o.i. de ingrediënten tot het schrijven van zijn aantekenregister. Voor die tijd behoorlijk onderlegd, heeft hij een lijvig boekwerk geschreven ten nutte van het algemeen en voor hem zelf in het bijzonder.
Of de therapie die hij zijn cliënten meegegeven zal hebben inderdaad de kwalen hebben doen beteren, lijkt in de meeste gevallen hoogst twijfelachtig, maar als het niet hielp het gaf toch moed.
Het zal voor hem ook dikwijls een probleem geweest zijn en hij zal gedacht hebben "Baat het niet, het schaadt ook niet".
Om een dergelijke primitieve diergeneeskunde enigzins te kunnen verklaren, is het van belang te weten, dat toen Suykerbuyk zijn kennis aan het papier toevertrouwde, de veeartsenij in Nederland in feite niet bestond. Pas in 1821 is te Utrecht diergeneeskunde voor het eerst onderwezen door enkele artsen en apothekers.

Bij de nu volgende remedien hebben wij er naar gestreefd deze te commentariëren terwijl in de meeste gevallen is getracht de werking van bepaalde kruiden etc. te verklaren. Wat betreft de constitutie van het paard en zijn gedragingen is er de inbreng van de smid en medewerker in deze E.S.

Remedien ofte geneesmiddelen voor paarden en beesten
Bij aangesteld uyt verschyde boeken en schriften door
Franciscus Nicolaus Suykerbuyk anno 1808:

1 Om een peerd te helpen dat in zijn oog geslagen of gestoten is.

Gij zult gaan staan dezelve zijde daar het peerd heeft en neemt de oor van de ander zijde bijt daar een klijn stukxken af zo klijn als gij kont en daar zal de smart langs uyt draagen dan zult gij het wassen met warmen wijn ende smeerd het aan zijn oogen warm onder smout (1).

(1)
Waarschijnlijk bedoelde de schrijver een kleine ingreep waaruit het "kwaad" weg kon vloeien.
Smout is in Z-Nederlandse termen uit zaad geslagen olie.
Het zal wel wat verzachtend gewerkt hebben. De alcohol uit de wijn kan het oog gedesinfecteerd hebben.

2 Om een peerd te helpen van haar loopende of etterige oogen.

Neemt een vers hoeder smout en smeert het omtrent zijn oogen maar was het met den eersten met warmen azijn dan smeert het met den voorzeyden hoeder smout en werpt daarin poeder.... dat is dat zilversmits besigen tot haar vormen doet dit tweemaal dags tot dat het genesen is.

(2)
Ook hier is de smout weer een aangewezen middel.
Het poeder wat de "zilversmits" gebruiken laat veel te raden over (aluin?).

3 Om peerden de muys te snijden.

Doet dit peerd de muys snijden dat een vet hoofd heeft want daar af zal het zeer mageren en drogen en als het wel genezen is zal het weer scherp zijn en wel voegen.

3) Hier doelt hij o.i. op een dikte of gezwel aan het hoofd.

4 Voor gezwolle benen.

Neemt reusel gezoden met wat zout daarin smeert hiermede gedurende vijf of zes dagen en beleg het met leem of kleij en laat het al zoo staan dry of vier daagen maar maakt het nat met lauw of warm water gebruykt dit zoo lange tot dat het beter word.

4) Dit lijkt een pleister, of pappen en nat houden.

5 Voor een paard dat altijd dolende is dat men heet sinte bastianus siekte.

Neemt voer twee blanke aloë (1) en twee blanke ante monik (2) en dry stuyvers sofraan vankorn (3) en voor dry stuyvers appels van holla quinta (4), laat het samen zoden met een pint wijn en dan bloed lauw ingegoten en men zal een gat maken onder den top (waarschijnlijk aderlaten).

5) 1) Aloë gebruikt men wel om te purgeren en het werkt bloedzuiverend.
2) Vermoedelijk Monnikskap (aconitum) middel tegen reuma, jicht, griep en ontstekingen (giftige plant).
3) Sofraan van korn: bast van de cornus.
4) Holla quinta: mogelijke zoete appelsoort, Hollaars of Holliersappel, J. Verdam Mid. Ned. handw. blz. 308.

6 Voor besloote winden.

Het peerd dat beslote winden heeft zal altijd liggen met de balg omhoog en met zijne vier benen van hem af. Neemt eenen gulden kraamanijs (1) en voor dry stuyvers van korn en voor dry stuyvers appels van holla kwinta en rauwen anijs. Laat al klijn gestooten en dan saamen gezoden in een pinte wijns. Probatum Est. (2).

6) Met de balg is wel de buik bedoeld die door gasvorming is opgeblazen.
1) Hier zit de veearts/smid gebeiteld anijs werkt krampverlichtend en gasverdrijvend en wordt aldus nog gebezigd.
2) Probatum Est: Het is bewezen.

7 Bloet zijken.

Neemt voor eenen stuyver rooy borneesmeel (1) en voor eenen stuyver drakenbloet (2) en voor eenen stuyver gelaazen smout en voor eenen stuyver elte kompana wortelen en al klijn gestamt en alle geer gezoden en een vierendeel nieuw gemolke melk tot in een pinte. Probatum Est.

7) De bloedpisserij laat voor ons nogal wat te raden over.
1) Borneesmeel is gemalen Borneokamfer.
2) Drakenbloed is: 1 harssoort 2 bloedzuring (rumex sanguineus), gecombineerd zouden ze kalmerend bloedzuiverend werken.
Elte kompana wortelen zijn ons onbekend.

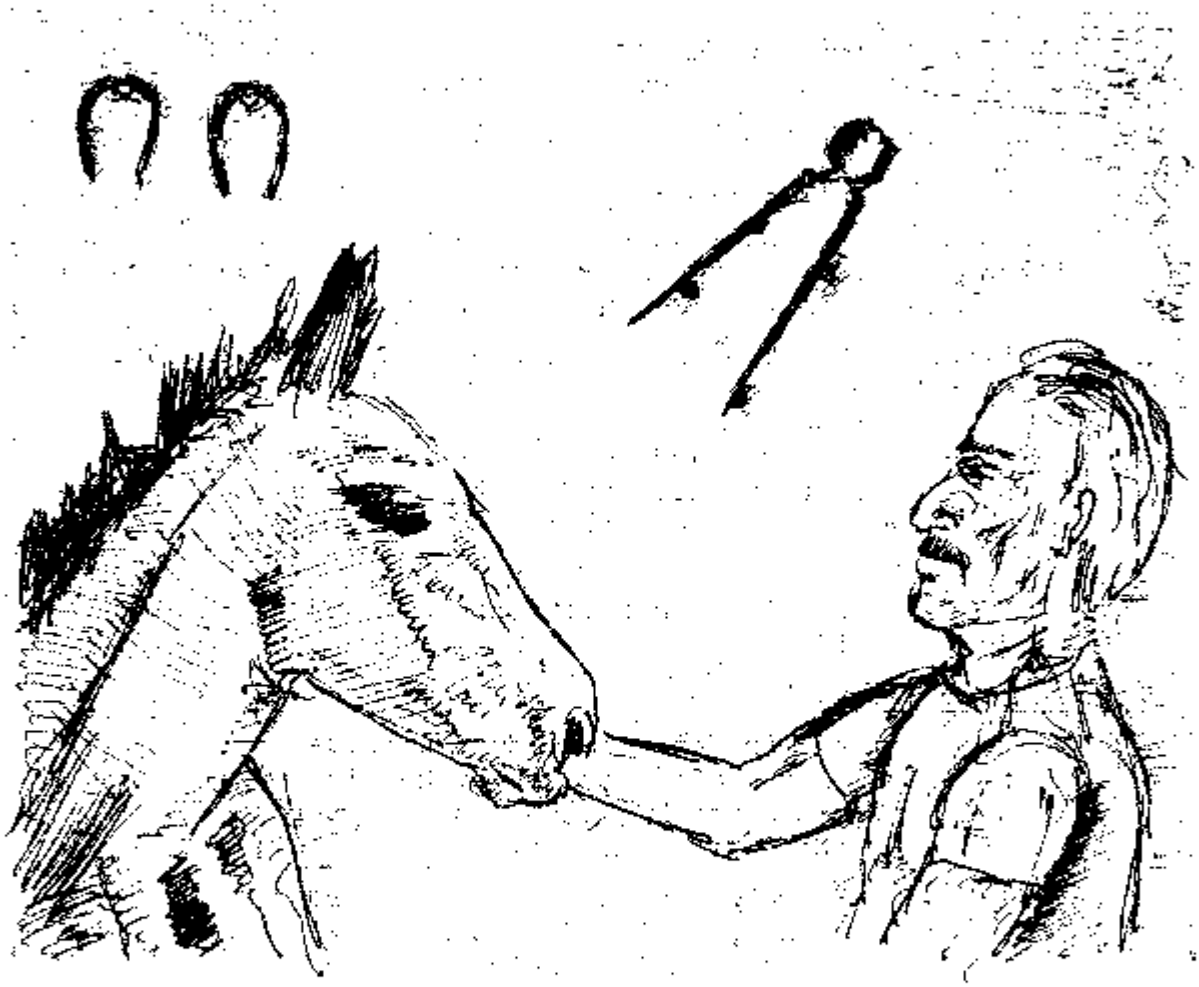

8 Voor peerden die zwanger zijn.

Neemt voor eenen stuyver nadelzaat voor eenen stuyver venigriek (1) en dat allegaader gestamt en voeyert het in zijn haver.

8) Nadelzaad door ons niet thuis te brengen al zal het ergens omschreven staan.
   1) Fenegriek (Frigonella Foenum) werkt bevorderend op de spijsvertering; het wekt de stofwisseling en spijsvertering op. In de diergeneeskunde ookwel in gebruik bij het wassen van wonden.

9 Voor luyzen der peerden of koeyen.

Neemt ider beest dry stuyvers zwavel saaten ziet dat in looge. Wel neemt dan een bessem en wast de beest daar mede tot dat zij weg zijn. (hier zullen de luizen bedoeld worden.)

9) Dit mag toch wel met recht een paardemiddel genoemd worden.

10 Voor een koey die bloedziek is.

Men zalse laaten (waarschijnlijk aderlaten) boven de oogen en men zalse ingieten een alf vierendeel baaynoten (1) gestamt en een alf vierendeel galnoten en met azijn ingegeven. Probatum est.

10) 1)Baaynoten zijn vermoedelijk de bessen van de laurierstruik, (J. Verdam blz. 50).

10a Voor etterige of versse beenen.

Neemt terve blom en mostaart zaat zied dat met verse boter en honing dit zal men mengen te gader dat het dik zij en zuyver het daarmede eens dags.

10a) De hier aanbevolen middelen zouden zonder twijfel ook een smakelijke hap zijn.

11 Om peerden die verboet zijn.

Men zal dat peerd laaten in den boogaderen, besetten de schouderbladen met het bloed en zal twee dragten steken in de borst en daar naar zal men olie van Spijk (1) en vet van peerden en dat ondereen gemengt en dan daarmede gesmeerd.

11) Hier hebben we toch wel te maken met o.a. aderlaten.
   1) Spijkolie: zou een produkt zijn dat in de 18de eeuw door Jan Spijker te Amsterdam is bereid. Het wordt ook wel spijkbalsem of spijkerbalsem genoemd en werkt verzachtend tegen kneuzingen.
   Verboeten zou kunnen wijzen op verbeteren, overigens is het "met eigen vet smeren" hier een aangewezen middel.

12 Voor een peerd dat den navel heeft.

Neemt tarve blom en honink en azijn met wit van een eij en verssche boter mengt dit te samen zoo dun als deeg en dan zou maakt een plaester op werk en legt het daarop en vermakt het de vier daagen maar eens en maakt het niet bloeden noch en maakt het niet nat.

12) Hier hebben we met een ontstoken navel te maken. Met vermaken is verbinden bedoeld. Overigens hebben we wel eens slechter gegeten.

13 Voor een peerd dat een vervuylde of seere rug heeft.

Neemt de zenuen van eenen hond en oester schelpen en hoendersdrek dit zult gij te samen mengen en wel branden en dat poeder zult gij doen in dat seer maar eerst moet gij dat wassen met warmen wijnazijn het zal dan droogen.
En of den rug zoo zwaar gebrooken is of vervuyld waer dat hij niet droogen wilde zoo zult gij die wassen met warmen pis en doet een priem aan den naasten ader van den rug en neemt dan eenen starken draat en doet dien ader over de over de een zijde en bint denzelven ader over den priem in twee en wast den op den rug met wijnazijn en met zap van voetsel en dan zult gij daar poeder in werpen dat gemaakt zal zijn van ijkenboomen schorse (1) het zal daaraf wel droogen en genezen.

13)
Hier toch wel een duidelijk voorbeeld van kwakzalverij vermengd met bijgeloof. Een remedie die nu zo onwaarschijnlijk aandoet dat men zijn ogen haast niet geloven kan.
1) Eikebast is hier het enige geneeskrachtige. Inwendig werkt het versterkend op de ingewanden volgens insiders. Uitwendig zou het voor ontsmetting kunnen dienen.

14 Voor een peerd dat hangende ooren heeft.

Gij zult de ooren korten met een heet ijzer en dan besmeert ze met tarve bloeme en vlaamsen honing en besmeert de ooren daarmede.

14) Ook hier een paardenmiddel en de rest zal niet geschaad hebben.

15 Voor den vijver der peerden.

Den vijver dat zijn wormen daarom als de peerden drinken zoo verjagende die inloopende water tegen de stroom als den wind staat als den stroom loopt ende merkt of zij ondiep drinken dat is bij den gront en dat zult gij gewaar worden aldus het peerd zal zeer sweeten al staat het stil en koomen zij te liggen zoo staan zij zeer in perijkel van de sterven.
Sommige lieden konnen den vijver geneesen met woorden te leezen maar het alderzekerste is dat men met vrijven en strijken het peerds kaaksbeen en dan laat ze onder waard der paards ooren dan zoo nijptse te gaader zoo gij best kunt en sluytse met een smitstange dat zij niet en ontgaast dan doorsnijde het vel langs de ooren en dout daar dan de vaste wormen uit dan zoo strijkt daar zout in en doet dat peerd wandelen tot dat zijn vel of huit koel is al eer ment op den stal zal doen.

15) Een werkelijk "fantastische" geneeswijze hoe men het ook bekijkt.

16 Hoe men de peerden zal doen haer jonge baaren die verkoud zijn.

Neemt een rooy leynden laaken stekent in het koud water ende dekt het peerd daar mede ende boven dit laken zult gij het zeer dekken dat het zweet dan zoo neemd een vierendeel sterken wijnazijn ende een pint vol eijeren en mengt dit te gaader en zoo giet het hem in de neusgaten en zied dan garste in eenen ketel met veel water en dan giet dit in eenen zak en steekt het hoofd dan in den zak met eenen coor komende tot over zijn ooren en bint den zak wel toe onder de oogen op dat er geenen damp uyt en slaat en dat er andere logt uit komt en omdat het peerd den damp in den kop trekken zoude. Dit zal men geleyk voorseyd is drymaal doen en geeft dat peerd niets te eten als droog koren gemengt met venigriek en zout en als ge ziet dat het dorst heeft geeft hem het zop van den voorseyden garst. Voor de eerste reyze geeft ze desen drank ook den tweeden daagen daarnaar geeft hem wel warme koeijzoetemelk en houd hem deze dry daagen wel warm zoo zal het wel werpen ofte baaren. Probatum Est.

16) Bedoelde hij verkouden of misschien een dragend paard met een dode foetus. Een schoon verhaal dat toch wel enige grond heeft. Het is een inhalatiekuur.

17 Een ander voor verkoudheyd der peerden.

Steld het peerd wel warm en geeft het goed voedzel voor den buyk en doet het zeer zweeten.

18 Voor een koey die de pokken heeft.

Neemt een and vol maagdenpalm (1) een and vol sint tunnis wortels met azijn met klijn bier en manspis met een beduyt olie en runs pekel of zout.

18) 1) De maagdenpalm (vinca) zullen met alle andere middelen de manspis incluis wel niet veel geholpen hebben.

19 Voor het zelve.

Neemt de helft van eenen mans strond met eenen pot azijn ende dat gekokt in eenen pot en wel ongeroert dat er geen vel op komt.

19) Van hetzelfde laken een pak als 18 maar wat zal het gestonken hebben.

20 Voor den droes (1).

Neemt een loot salprunel (2) en giet het peerd dan in den neus. Probatum.
Een ander.
Neemt bakelaar (3) en comijnzaat anijszaat en fenkelzaat en dryzaat en wilde peezaat en zevenboom (4) doet dit in een pinte bier en geeft het warm in de mond.
Voor schellen over de oogen.
Neemt peper en ou boter en dat onder een gemengt en dat in de oog gesteken daar zullen de schellen mede vergaan.

20) 1) Besmettelijke paardenziekte van de ademhalingsorganen en de lymfklieren in zijn ergste vorm. (zie de Taal van het Landbouwbedrijf etc. van Dr. Goossenaerts. blz. 180).
2) Salsparillawortel.
3) Bakelaar is laurierbes.
4) Zevenboom is juniperis sabina.

21 Voor een peerd dat onderslage is van wind.

Halt het mis daar af neemt wat olie in de hand en steekt die van agter in zijn lijf met uw hand.

21) Hier hebben we duidelijk met een verstopping te maken gezien de rectale behandeling.

22 Om rooij zalf te maken tot de wonden aan de beenen.

Neemt honing azijn en solfer (1) en laat het al zachtiens koken tot dat het zwart is.
Om dan overhoest te genezen.
Men zal den ader korten aan het zelve been ende men zal der het vuer in steken dan zullen daar kolen uyt vallen en zo zal het vergaan.

22) Solfer: ofwel zwavel.

23 Voor die den zool gekwetst is.

Neemt heete netelen (1) en stoot die klijn en laat die daar twee daagen op liggen neemt dan roet uyt de schouw en wit van een eij en mengt het te saamen en legt het zoo dan op den voet.

23)
Een gekwetste zool is een vrij groot ongemak bij een paard, het belaan geeft dan problemen.
1) Netelen werken algemeen tegen ontstekingen en verzweringen, afgezien van het roet zou het kunnen helpen.

24 Voor den droes.

Neemt olie van laurier en olie van olijven en giet het warm in de neus.

24)
Den droes is reeds eerder vermeld. De hier aangegeven middelen kunnen wel wat verzachtend gewerkt hebben.

25 Voor de pest der menschen.

Neemt ellecompaan wilde wijngaart (wingerd) met manspis met lavas (1) of zaat asurange ofte walschot (2) en dat gezoden en smorgens een glas gedronken gaat dan in een pesthuys als de zon op is en het deerd uw niet.

25)
Hier wat voor "den menschen". Een zeer twijfelachtige therapie.
Waarschijnlijk bedoelde hij met elle compaan hetzelfde als wingerd al is dit niet zeker.
1) Lavas: in de volksmond maggiplant.
2) Walschot: is de hars van de amberboom (liquidamber).

26 Voor den rooden loop.

Neemt elze zaagemeel met zoete melk omgezooden dat dan saamen drymaal gesooyen en de wel geroert dat er geen vel op komt neemt dan witte stijasel met loopende water en kokt daar een stuk staal in dat het geneest.

26)
De rooden loop: algemene benaming voor dysentrie een ziekte waaraan (vroeger) veel mensen stierven. Alhoewel het middel op het eerste oog twijfelachtig is kan het afgekookte staal wel "iets" aan de bloedvorming gedaan hebben.

27 Voor de teering.

Neemt peterselie (1) ende wel schoon gewasschen die wortelen daaraf met ongezoute boter en dat in eenen nieuwe eerden pot vast gestopt dat daar geenen damp uyt en komt en laat het wel bruyn braaden eter van smorgens als het van het vuer komt.

27) Tering: vroegere benaming voor tuberculose in de "belle epoque" bij jonge vrouwen wel eens de "witte ziekte" genoemd.
1) Peterselie heeft een veelvuldige werking o.a. op de spijsvertering en de schildklier. Tegen de tering heeft het beslist niet geholpen.

28 Voor het water.

Neemt groffe en feyne lierse (1) met een pint zoete melk en een pint water en dat in een kan gezoden op de helft en dan wel gestopt. Neemt noch eyge koolen met zout en dat gemengt in een mosselschelp en dat gebonden onder de keel het helpt.

28) Het water is oedeem.
1) Lierse: is de lisse (iris germanica) in de geneeskunde is deze gebruikt tegen verscheidene aandoeningen o.a. tegen oedeem. Hier dus een middel dat wel enige grond had.

29 Voor de klem der peerden.

Neemt een and vol fijn savie (1) en een and vol tymus en een groote andt vol sout een pint azijn twee potten water vier lepels honing da te samen gekokt neemt dan eenden stok met een bul daar om gewonden en die in de mond gesteken en laaten daar op staan bijten.

29) Het klem: zonder twijfel is hier tetanus bedoeld.
1) Savie is salie. Salie en thijm werken volgens deskundigen krampverlichtend dat scheen men toen ook al te weten. Hoe men het "medicijn" daar n.l. in de mond gekreged heeft met deze ziekte mag een raadsel zijn.

30 Voor verbochtheijd ofte vierachtigheijd.

Neemt een ant vol brulbladerkens (1) die gezoden in bier of melk maar kort geschorven en dat twee of dry reijzen ingegeven. Probatum.

30) Verbochtheijd: dit zou gelijk aan verboft of verboet zijn (maagoverlading en daardoor bevangenheid bij paarden).
1) Mogelijk brunella vulgaris (brunnel) lipbloemig plantengeslacht.

31 Om gedrukte wonden te verdroogen.

Neemt honing met kalk laat het koken tot dat het droog woord klopt het dan klijn dan stroeijd het op de wond het zal verdroogen.

31) Gedrukte wonden zijn wonden die ontstaan zijn door het schaven en drukken van zadel en gareel.
Enerzijds is de honing verzachtend en anderzijds is de kalk absorberend.

32 Voor het water der peerden.

Neemt enen pot bier (1) voor eenen halven stuyver sofferaan anijszaat kolianders (2) ternentijn en fenkelzaat (3) deze vier zult gij pulfirisaeren en doetse dan in uwen drank met de ander kruyde komijn kaneel met nagelenpoeder gemengt dezen baaij puer water appelquinta ook gepoedert.Dit zult gij zaamen in uw bier doen en makend met werm en gieten het peerd bloed lauw in den hals en laatent in de hals in de tong en geeft het zanderdaags met een pint soete melk.Komijn gestooten bijvoet (4) azijn suer mout eijere kolianders fenkelzaat samen gepoedert geeft het hem bloet lauw in den balk en geeft hem savelboom (5) door zijn haver geschorven het geneest.

32) Wederom oedeem.
1) Bier werkt activerend op de nieren.
2) Koriander zou helpen tegen maag en darmkwalen.
3) Venkel is volgens sommigen een middel dat urinaafdrijvend is.
4) Bijvoet is een kruid dat looizuur bevat,verder onduidelijk.
5) Savelboom is zevenboom (juniperus sabina, jeneverbes).
Een uitgebreid "recept" dat wel eens wat geholpen zou kunnen hebben,doch een therapie die zoals de meeste in dit artikel uit de tijd is.

33 Voor een peerd dat smeer smeld.

Neemt een pint zoete melk die verwarmt over het vier bloed lauw ingeven doet daarbij olie van oleiven komijn bakelaar meekrap en geeft het garste meel te drinken met warm water het geneest met godt.

33) De aard van de kwaal was niet geheel duidelijk te lezen.
Als men de toegepaste middelen nagaat dan moet het iets van ingewandstoornissen zijn.
Er kan ook purgatie in het spel zijn.

34 Om alderande seeren en wonden te genezen.

Neemt een half pont olie van roozen (1) een ons schuym van gout (2) een half vierendeel maagdenwas (3) eenen lepel venietsen terpentijn laat dit ondereen smilten gebruykt dit dan zoo gij de wonden met brandewijn gezuyvert hebt.

34)
1) rozenolie.
2) Schuim van gout, is goudvijlsel,goudschraapsel.
3) Maagdenwas is witte was van honingraten.
Een lekkere remedie die nogal kostbaar was maar men kon er dan ook ongeveer van alles mee genezen, althans toen.

35 Voor een peerd dat niet stallen kan.

Neemt de shijger (1) uyt een pen en stekt die in het gat van het gemagt (2) het weykt terstond.

35) Waarschijnlijk is hier een paard bedoeld dat niet in de hoefstal wilde.
1) Met shijger kan bedoeld zijn,wigvormige pen of schacht van een veer.
2) gemacht, is geslachtsdeel.
We kunnen ons voorstell n dat het paard wel wilde weijken, wat zouden we zelf doen.

36 Voor den kou pis.

Neemt een loot bakelaar stoot die klijn mengt hem met wijn en giet het peerd dat in den hals het helpt terstond.

37 Voor de schellen der oogen.

Steekt een haare dragt achter de oore en verstrekt die alle daagen en smeert er wat zeep aan het zal er mede uytdrage.

37)
Dit lijkt veel op toverij en wat het hele geval betreft zijn ons "de schellen niet van de ogen gevallen".

38 Voor den worm der peerde.

Er vielen eens negen wormen uyt den hemel de eerste drie waaren rood de ander drie waaren zwart ende ander drie waaren wit. Die vermaalendijde godt altezaamen dat ze dit paards bloet niet en zuygen noch zijn vlees niet en eten noch zijn beenen niet en knaagen maakt dan drij kruysen voor het paarde hoofd in den naam des vaders ende des zoons ende des heyligen geest amen.

38) Hier een zuivere overlees of bezweringsformule hier heeft men God en bijgeloof zo verwezen dat het geheel ongeloofwaardig is. Mooi is het verhaal alleszins.

39 Voor een koeij die bloed pist.

Neemt klimmerbladeren (1) en een handvol klisbladeren en een handvol kremil (2) dat te saamen klijn gestooten neemt dan een pint zoete melk dat wat werm gemaakt en dat de beest ingegeven het helpt.

39) De "bloedpisserij" zal wel een aandoening van de urinewegen zijn.
1) Klimmerbaderen is klimop.
2) Kremil, karmil, huttentut dit is oliezaad camalina sivata.

40 Voor koeijen die niet aelen en konnen.

Neemt een and vol zevenboom met eenen stuyver spaansche seep en eenen stuyver zennebladeren (1) al te zaamen klijn gescherft neemt dan een pint zoete melk van een vorsche koeij ingegeven het betert terstont. Probatum.

40) Aelen, waarschijnlijk is de afgang in het geding.
1) Zennebladeren, zenegroen (Ajuga).

41 Voor den worm der peerden te verdrijven.

Neemt ontrent een loot pastelente wortelen (1) klijn gestooten en neemt eenen pot fransche brandewijn ende die in drien gedeelt ider een derden deel dry daagen achtereen zoo van den wortel als van den wijn de peerden ingegeven dit is goed alle vierdendeels sjaars ingegeven voor alle ruydigheyd en reppigheyd en scherft den worm.

41) Nog een wormengeval.
1) Volksnaam voor engelwortel en groot hoefblad.
Engelwortel zou tegen pest wel eens gebruikt zijn.

42) Voor ruydigheyd der peerden.

Neemt spaans groen (1) levende zwavel van elk een and vol een vierendeel loots kwikzilver en reijnen bergensmeer twee loot olie van olijven en dit onder malkanderen tot een zalf geroert en de ruydigheyd daar mede gesmeerd. Probatum.

42) Ruydig: schurft, J. Verdam blz. 502
Ruydigheyd meer dan waarschijnlijk slechte algemene toestand vooral van haar en huid.
1) Spaans groen is guichelkruid op muur gelijkend, plantengeslacht.
2) Bergensmeer, waarschijnlijk gelijk aan bergtalk, bergwas, natuurlijke paraffine, vetaarde.
Het kan ook een smeersel tegen berg, een huidaandoening zijn.

43 Voor schellen over de oogen.

Neemt zeeschelp stoot die klijn en blaast de peerden die in de oogen. Probatum.

43) Het zal bij een knipoog niet gebleven zijn zonder probatum.

43a Voor het zelve.

Neemt fijn glas en dat gestooten en dat in boter gewenteld en dat dan in de peerde haar oogen gesteken het geneest met gods hulpe.

43a) Hier bakt hij ze nog wat bruiner en Gods hulp moet oneindig zijn geweest.

44 Voor een peerd dat de lenden verrekt heeft ofte borst ofte schouders ofte schoft ofte knieën.

Vooreerst moet men de lenden weder op hun plaatsen zetten dan neemt twee loot kremilolie twee loot terpentijn olie voor vier stuyvers speek olie voor vier stuyvers dialtia voor vier stuyvers peter olie dassen vet zoo men dat heeft is het zeer goed een stuk zoo groot en zoo breed als twee vingeren mengt dot onder een dry loot leer olie en smeert de gekwetse plaats daar mede het is ook goed voor een geborsten ader of zenue in het lichaam geborsten smeert de plaats van buyten daar mede en laat het peerd twee of dry dagen rusten. Probatum.

44) Al de (klassieke) middelen zijn aangewend hoe meer hoe beter zal hij gedacht hebben.

45 Voor peerden die het snot hebben.

Neemt langen peper klijn gestoten kerszaat (1) klijn gestooten napeszaat (2) zevenboom van gelijk een vierendeel der zeven stoot klijn dan mengt dit onder maalkander en voert het onder de haver dry weken achtereen en het geneest met godt hulp.

45) 1) Kerszaat, gedacht mag worden aan de zaden van Prumus en of Malus.
2) Napeszaat, napjeszaad waarschijnlijk de vruchten van de napjes-dragende zoals beuk en eik.

46 Voor de dempigheyd der peerde.

Neemt een half kan houd bier een half kan azijn twee alantswortelen (1) een loot angelica (2) hagzelder? kunnen dat zijn laurier beziën een half loot noch alden beziën bezonder gestooten en voornoemde supstantie moet ook gestooten zijn en dan alles onder een gemengt ende doet ze dan in eenen nieuwen eerder pot welke vast toe gestopt en laatent eenen halve vinger in koken dan geeft dat peerd alle morgens in zoo lang als den drank duert en zoo dikwils als het peerd hier van gedronken heeft geeft het dry stukken alantswortel in zijn haver dan rijd het taamelijk warm en zet het in eenen warme gestopte stal en wel toe gedekt geeft het zes dagen bloet lauw water te drinken en dan ieder reijze twee and volle roggemeel daar ingeroert enis het ineenen keer niet gedaan zoo bereijd het zoo dikwils als het gedaan is.

46) 1) Alantswortel: het kruid zou genezent werken uitwendig huidziekte inw. bij bronchitus.
2) Angelica = engelwortel werkt ondermeer slijmafdrijvend. Hier kan men ondanks de fantasierijke therapie toch zeggen dat deze enige grond heeft.

De geschriften van Franciscus Nicolaus zijn dermate uitgebreid, dat wij er nog in verschillende uitgaven op zullen terugkomen.
Met verwijzing naar zijn geboorte datum moet men concluderen, dat hij in de aanvang toch wel veel uit geschriften heeft overgenomen. Anderzijds is de zoon van de smid reeds op jeugdige leeftijd met het métier van de vader vertrouwd omdat hij bij wijze van spreken in de smidse geboren is, terwijl kinderarbeid in die tijd heel normaal was.
Maar alles bij elkaar is het een unieke getuigenis van het functioneren der diergeneeskunde in een klein dorp bijna 200 jaar geleden.

Hoogerheide, mei 1979.

C.J. van Opdorp
A.Pijnen.
E.Suykerbuyk.

De Smit. 28

Besteed uw Vlyt, Ter rechter tydt.

Het Eiser gans doorgloeid met Vuur,
Is nu bewerckzaam van Natuur;
Dan is het tyd van Fatsoenneere:
ôMens, bewerckt soo uw Gemoed,
Ter goeder tyd van 's Leevens gloed,
Dat u geen naa berouw turbeere.

»PRINSES PAULINA« UIT OSSENDRECHT.

Het meisje dat nooit groter werd dan
acht en veertig centimeter.

Inleiding:

Het leven van Prinses Paulina, want zo noemde men haar, heeft ongeveer zeventien jaar geduurd. Geboren 26 februari 1878 en gestorven 15 februari 1895 heeft ze tijdens deze periode in Europa en de Verenigde Staten van Amerika vanwege haar nog niet geëvenaarde lichaamsgrootte, alsmede haar bijzondere begaafdheden zeer veel bekendheid verworven.

Ook na haar verscheiden in de vorige eeuw en de eerste decennia van deze twintigste eeuw werd er volgens overlevering van onze ouders en ook nog de huidige bevolking van Ossendrecht, die eveneens veel van haar mocht horen en vernemen,met veel bewondering over haar gesproken. Bij alle informatie bij het verzamelen van beschreiden over haar werd ons zelfs thans nog door reeds jaren in de gemeente gevestigde inwoners van elders de vraag gesteld, of al die mededelingen en vertellingen wel op waarheid berusten, of dat het slechts verhalen waren van een prinses uit een sprookje van lang vervlogen tijden.
Deze ingeburgerde en verkeerd postgevatte meningen willen wij dus met een beslistheid tegenspreken en uit de wereld helpen door alles over haar voor zover bekend nog eens opnieuw te doen herleven in de gedachten van de bevolking.

Na de tweede wereldoorlog werd de draad van haar leven, die, door de zeer bewogen tijden die we hadden doorgemaakt, enigszins was zoekgeraakt, door de toemalige burgemeester van Ossendrecht Mr. F.J.A.T. Vos de Wael in de Vijftiger jaren weer opgeraapt. Doch men is helaas niet verder gekomen dan een verzameling van foto's, krantenknipsels en voorwerpen over en van Prinses Paulina.

Aan de hand van in ons bezit zijnde gegevens en die, welke wij ten gemeentehuize van Ossendrecht met medewerking van Burgemeester Drs.A. van Gils e.a. mochten raadplegen, willen wij trachten om al deze voor Ossendrecht zo unieke gegevens in één artikel samen te vatten.
Wij doen dit met veel genoegen en, op veler verzoek, en houden ons voor foto's en documentatie van dit bewonderenswaardige meisje i.v.m. verdere behandeling en publikatie gaarne aanbevolen.
Onze dankbaarheid gaat uit naar de burgemeester en naar allen, waarvan wij ook waardevolle bijdragen en tips voor dit artikel mochten ontvangen.

DE AFKOMST VAN PRINSES PAULINA.

Paulina was het zevende kind van timmerman Musters uit Ossendrecht. Haar vader en moeder waren volkomen normale mensen en zelfs robuust van bouw. Ook de zusjes en broertjes vertoonden geen enkele afwijking. Zij kwam ter wereld als een normale baby en woog zes pond en een ons. De kleine Pauline, die erg levendig was en altijd hongerig, groeide echter absoluut niet en toen zij zeventien was geworden, bedroeg haar lengte 48 cm.
Natuurlijk was het kind het gesprek van de dag en haar zwager Josef Verschueren, die enkele jaren voor medicus had gestudeerd in Gent, maar ontijdig zijn studie had afgebroken, "zag" wel iets in Paulientje en hij wist van haar ouders toestemming te krijgen met het meisje de kermissen in de streek te gaan afreizen.
Voor Pauline was dat wel een prettige afwisseling en zij kreeg plezier in het trekken en zwerven. Al gauw werd de Ossendrechtse lilliputter bekend en de grote theaters openden hun poorten voor haar. Zij leerde enkele kunstjes en zo zwierf Pauline, vergezeld en ... angstvallig bewaakt door Josef Verschueren, door Europa.

Zelfs aan Koningshoven wilde men het wonderkind zien en het was in 1892, dat Pauline door koningin-moeder Emma op het paleis in Den Haag werd ontvangen en een kwartiertje met haar mocht praten. Van dat moment af noemde zwager Verschueren zijn "pupil" "prinses" en zo heeft Pauline tot haar dood toe geheten.

Talrijk waren de dokters, verspreid over geheel Europa, die Pauline onderzochten en een oplossing probeerden te vinden voor haar abnormale lengte. Maar steeds stonden zij voor een raadsel. De enige conclusie was dan, dat Pauline een perfecte gezondheid genoot en daarnaast geen enkele fysieke afwijking vertoonde. Het meisje was typisch vrouwelijk, vol gratie, en haar talenknobbel was eveneens zeer merkwaardig. Nadat zij vanaf haar negende jaar door de wereld was gaan zwerven, sprak zij vier talen. Vanzelfsprekend haar moedertaal, maar daarnaast ook Frans, Duits en wat Engels. Accentloos en met alle modulaties een taal eigen. Met recht een wonderkind en zwager Verschueren voer er wel bij. Niemand kan ontkennen, dat hij Pauline altijd prima heeft verzorgd.

Dat het meisje zo vroegtijdig overleed, is beslist de schuld van hem niet geweest. Dag en nacht bewaakte hij Pauline en typerend voor die dagen is wel het feit, dat Josef Verschueren nooit toestond, dat Pauline drank of voedsel van anderen kreeg. Hij vreesde steeds, dat concurrenten onder de impressario's het meisje zouden vergiftigen.
Pauline Musters voelde zichzelf een sensatie van de eerste rang, hetgeen bleek uit het feit, dat zij niet minder dan twaalfduizend gulden uitloofde aan het meisje, dat nog kleiner was dan zij. Niemand kwam er opdagen en tot op de huidige dag is prinses Pauline nog altijd onbetwist de kleinste vrouw, die ooit geleefd heeft. Waarlijk geleefd, welgevormd, lieftallig en intelligent.

Haar broer Victor, die de 80 jaar ver heeft overschreden, woonde in Frankrijk, en haar zuster Susanne, die eveneens de leeftijd der zeer sterken heeft bereikt, verbleef jaren in de Belgische Kongo. Daarna vestigde zij zich nog in Spanje, alwaar zij volgens haar familieleden verleden jaar is overleden. Zij zou dit jaar 100 jaar zijn geworden.

Prinses Paulina bezat op haar reis door de wereld een eigen koetsje, dat niet langer was dan negentig centimeter.
Helaas, veel is er al verloren gegaan van de garderobe van Prinses Paulina. Maar het was in een schoolmuseum in Gent, dat de toenmalige burgemeester van Ossendrecht, Mr. F. Vos de Wael, verschillende eigendommen van het meisje ontdekte.

De paradeschoentjes, een brabants mutsje, een paar zwarte kousjes en een paar lange, witte glacéhandschoentjes. Ook bevond zich bij de verzameling een doosje met twee wassen handjes. Het ene toont aan, hoe groot het handje van Paulina was op 8-jarige leeftijd, het andere laat de grootte zien van haar hand, toen zij zestien was. Burgemeester Vos de Wael, die sterk geïnteresseerd was voor de historie van zijn gemeente, probeerde alles wat op Paulina betrekking had te verzamelen, om dit in een vitrine in het gemeentehuis ten toon te stellen, hetgeen ook is geschied.

Prinses Paulina is in Ossendrecht altijd een begrip gebleven en op haar graf ontbraken nimmer verse bloemen. Het meisje leeft voort in de harten van de Ossendrechtse bevolking en zelfs de jeugd weet van haar te vertellen.
Haar ouders met Paulina moeten volgens mededelingen van familieleden en kennissen nog gewoond hebben op de hoek van de Burg. Voetenstraat - Kasteelstraat, waar thans de kinderen van Ch. Mattheeuwenssens wonen en later hebben zij, toen er fortuin werd gemaakt, een mooie woning gebouwd genaamd "maison Paulina" op de plaats van de huidige panden Dorpsstraat 11 en 11a.
Het was een bezienswaardig huis met breed bordes. Aan weerszijden hiervan lag een stenen hond en op de punt van de nok aan de voorkant van het huis een dito leeuw. Deze beelden liggen heden ten dage nog in de voortuin van "Huize 't Sterbosch" op Calfven.
Uit talrijke krantenknipsels blijkt, dat men verschillende jaartallen bezigt bij haar geboortedatum, t.w. 1876-1877 en 1878, doch aan de hand van de akte van de burgelijke stand laat het geen twijfel over, dat zij werd geboren op 26 februari 1878.

Wij laten hier achter een kopie volgen van haar geboorte-akte en daarna ter verduidelijking, de letterlijke tekst.

Een moment tijdens het optreden van Prinses Pauline [illegible], een reus van een man, deelt een berisping uit.

Deze foto doet treffend uitkomen, hoe klein Pauline was in vergelijking met haar zus Susanne, die een normale [illegible] had.

Nr. 35 - 71

Joanna Pauline Musters met haar zwager, Jozef Verschuere.

Nr. 35 - 72

In het jaar duizend acht honderd acht en zeventig, den zes en twintigsten der maand Februari,

Verscheen voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente OSSENDRECHT Michiel Musters,

N° 3 oud vijf en dertig jaren, timmerman, wonende alhier, dewelke aan ons heeft aangegeven, dat op den zes en twintigsten Februari dezes jaars, om half zes ure des morgens, binnen deze Gemeente, wijk letter A nummer zeven en tachtig, is geboren een kind van de vrouwelijke kunne van hem Comparant en zijner echtgenoote Anna Maria Couwenbergh, zonder beroep, wonende aldaar,

en aan hetwelk hij verklaard heeft te geven de voornamen van Johanna Paulina.

Welke aangifte en verklaring is geschied in tegenwoordigheid van Antonie Santbergen, oud negen en dertig jaren, Smidsknecht, en van Emanuel Jacobus Henricus Adan, oud vier en twintig jaren, Secretaris, beide wonende binnen deze Gemeente, als getuigen hiertoe door den aangever gekozen.

Waarvan akte welke wij dadelijk in dubbel hebben opgemaakt, en na door ons aan den comparant en de getuigen te zijn voorgelezen, met hen hebben ondertekend.

M. Musters E.J.H. Adan De Ambtenaar voornoemd,
A. Santbergen P.J. van Mechelen

In het jaar duizend acht honderd acht en zeventig den zes en twintigsten der maand februari verscheen voor ons ambtenaar van den burgelijken stand der gemeente Ossendrecht Michiel Musters oud vijf en dertig jaren timmerman wonende alhier dewelke aan ons heeft aangegeven dat op den zes en twintigsten Februari dezes jaars om half zes ure des morgens binnen deze gemeente, wijk letter A nummer zeven en tachtig is geboren een kind van de vrouwelijke kunne van hem comparant en zijner echtgenoote Anna Maria Couwenbergh zonder beroep wonende aldaar en aan hetwelk hij verklaard heeft te geven de voornamen van Johanna Paulina.
Welke aangifte en verklaring is geschied in tegenwoordigheid van Antonie Santbergen oud negen en dertig jaren, smidsknecht en van Emanuel Jacobus Henricus Adan, oud vier en twintig jaren, secretaris, beide wonende in deze gemeente, als getuigen hiertoe door den aangever gekozen.
Waarvan akte: welke wij dadelijk in dubbel hebben opgemaakt en na door ons aan den comparant en de getuigen te zijn voorgelezen met hen hebben ondertekend.
M. Musters E.J.H. Adan De ambtenaar voornoemd,
A. Santbergen. P.J. van Mechelen.

Prinses Pauline, een meisje dat nooit groter werd dan achtenveertig centimeter...

AANKOMST EN VERBLIJF VAN PRINSES PAULINA IN NEW YORK, AMERIKA.

Op de kade van de Holland-Amerikalijn in New York staat een opgewonden groepje mannen. Sommigen van hen torsen grote camera's en aller ogen zijn gericht op de voorsteven van het Nederlandse passagiersschip, dat getrokken door twee vinnige sleepboten, langzaam naar de havenpier schuift. Dan suizen kabeltouwen door de lucht en bedrijvige handen meren het schip vast aan de kade. Een deftige statietrap wordt uitgelegd en opeens bestormen de New-Yorkse reporters en fotografen de loopplank om zo snel mogelijk het praatje en het plaatje van de dag te kunnen maken.
"We want princess Pauline.... waar kunnen we haar vinden....in de long-room.... tell us.... waar is zij?"
Een reus van een man in een donker gekleed pak met een indrukwekkende snor versperrt de verslaggevers de weg.Hij spreekt slecht en hakkelend Engels, maar zijn toon is overtuigend en bevelend....
"Sorry, heren, ik ben de impressario van prinses Pauline. Zij kan en wil u niet ontvangen, tenminste nu nog niet. Over een half uur houdt zij een persconferentie in het Manhattan-hotel en ik kan u verzekeren, dat prinses Pauline voor een grote verrassing zal zorgen."
"Ja,maar.... wij willen haar nu zien...."
"Spijt me, heren, maar dat kan niet en ik beloof u een bijzondere sensatie straks in het hotel. Bye.... Bye....."
Impressario Josef Verschueren draait met beide duimen en wijsvingers zijn snor bij de punten op en keert zich resoluut om. Hij weet het nu zeker. De nieuwsgierigheid van de krantemensen is gewekt en inderdaad zullen zij over een half uurtje opkijken. De persmannen druipen wat meesmuilend af. Zij zijn het niet gewend om zonder nieuws thuis te komen. Toch wil niemand de beloofde sensatie missen en wanneer zij na een half uurtje geschaard zitten rond de enorme tafel in het Manhattan-hotel, kunnen zij hun ongeduld nauwelijks bedwingen.
"waar is nu de levende pop.... the living doll uit Holland.... waar is zij nu, die prinses Pauline uit Ossendrecht, die maar achtenveertig centimeter groot is en slechts acht en een half pond weegt?"
Impressario Verschueren grijnst breed, als hij zegt: "Wait gentlemen.... ik zal haar tevoorschijn toveren en ik wil de fotografen alvast waarschuwen het moment van haar intreden niet te missen.... Let u op. Ik zal tot drie tellen en dan haar naam roepen. Let u op.... One.... two.... three.... kom te voorschijn, prinses Pauline!"
In een groot en wijd gearrangeerd bloemenboeket, dat midden op tafel prijkt, komt beweging. Kleine ragfijne handjes buigen de stengels wat opzij en daar staat de kleinste bloemenfee ter wereld op de glimmende ronde tafel. Zij maakt een sierlijke revérence naar de stomverbaasde reporters en haar stemmetje is als het geluid van tere belletjes.
"Good morning, gentlemen.... Here I am... ik ben Pauline."
De reus buigt zich over de tafel heen en tilt het kleine mensje met één hand op en voert haar rond. Elke verslaggever krijgt een handje en zij kunnen zich ervan overtuigen, dat "Prinses Pauline" een echt levend meisje is, dat raak op elke vraag weet te antwoorden. New York is verrukt over haar en de kranten staan kolommen af voor dit Ossendrechtse meisje, dat in gezelschap van haar begeleider een tournee zal gaan maken door heel Amerika.

✝

TER ZALIGER GEDACHTENIS

VAN MEJUFFROUW

JOANNA PAULINA MUSTERS,

(IN DE WEREELD GENAAMD:

PRINSES PAULINE),

geboren te **Ossendrecht** *den 26 Febr. 1878*
en overleden te **New-York** (Amerika)
den 15 Febr. 1895.

Begraven te Ossendrecht.

Laat de kleinen tot Mij komen en weerhoudt ze niet: want voor dezulken is het Rijk Gods. *(Marc. X. 14.)*

Zij is verdwenen als de bloem des velds, die 's morgens ontluikt, frisch en vol glans... en 's avonds het hoofd buigt en sterft.
(H. Ennodius.)

Waarom, o God, ontrukt Gij ons dit dierbaar kind? Gij hadt haar ons gegeven, o Heer, tot ons geluk, Gij eischt haar terug; wij geven haar zonder morren, maar met een gewond hart weder. *(H. Ephrem.)*

Gij bidt voor mij, *(liere Moeder, Broeders en Zusters.)* Ik zal met u voor u bidden en welhaast zal ik u voor altijd wederzien bij God, waar droefheid in genoegen en tranen in vreugde veranderen. *(Fénélon.)*

R. I. P.

Typ. J. Van Poll-Suykerbuyk, Roosendaal.

Zo kwam "prinses Pauline" op 18 november 1894 te New York aan. Haar entree in de Nieuwe Wereld was hartveroverend en groots opgezet. Iedere avond trad zij op voor uitverkochte zalen en het publiek was geestdriftig over de ongedwongenheid en de natuurlijke charme, waarmee Pauline haar handstandjes maakte en "zware" gewichten boven het fragile hoofdje tilde. Zij maakte overal furore en het goud, dat in de kassa's stroomde, maakte haar en de impressario rijk en onafhankelijk.

Helaas, het zou spoedig afgelopen zijn. Al tijdens de zeereis had prinses Pauline geklaagd, dat zij erge last had van de mistbanken, die op de oceaan het zicht ten zeerste hadden belemmerd. Zij werd geregeld overvallen door zware hoestbuien en geen drankjes of pillen hielpen daartegen. Onverwacht kwam het einde. Nog de avond tevoren was prinses Pauline opgetreden in het Proctor's Theatre in New York, toen zij in de vroege morgen van 15 februari 1895 voorgoed de ogen sloot. Elf dagen vóór zij zeventien zou worden. Prinses Pauline was niet meer. Even voor zij het bewustzijn verloor, had zij met bijna onhoorbare stem tegen de verpleegster gefluisterd, dat zij in Ossendrecht begraven wilde worden. "Ik voel me zo ver van huis....ik weet, dat ik ga sterven.... groet mijn ouders, broers en zusjes...."

Op 20 februari 1895 vertrok prinses Pauline weer uit Amerika om nu voorgoed naar huis te gaan.

Het stoffelijk overschot was vooraf gebalsemd en vervat in drie kisten.
Eerst een bronzen kist zonder deksel, daaromheen een zeer fijn en keurig afgewerkte en van binnen met lichtblauw fluweel gevoerde kist met zilveren handvatten en glazen deksel en tenslotte was alles weer vervat in een eikenhouten kist. Op de glazen bovenwand van de tweede kist was een zilverenplaat bevestigd, met het opschrift "Prinses Pauline" "Mlle Pauline Musters, née á Ossendrecht Hollande, le 26 Février 1877, (moet zijn 1878) décédée le 15 Février 1895 à New York." Het lijkje, dat door het glazen deksel zichtbaar was, was gekleed in hemelsblauwe zijde. Op het hoofdje droeg zij een gouden troon, versierd met diamanten en granaten. Zoals het wonderkind daar lag op een satijnen bedje, zou men werkelijk niet vermoeden, dat de dood haar levenslicht had uitgeblazen; het leek alsof zij rustig sliep. Toch was het werkelijk de dood, die een einde had gemaakt aan de wonderlijke loopbaan van een geestelijk zeer begaafd meisje.

De toeloop in New York was kolossaal groot geweest. Tienduizenden mensen wilden prinses Pauline in haar doodskist zien en honderden bloemstukken omringden de baar. Maar ook in Ossendrecht kwamen duizenden, zelfs uit de verre omtrek, afscheid nemen van Prinses Pauline, die op negen maart 1895 aan de schoot der aarde werd toevertrouwd.

DE TERUGKOMST VAN PRINSES PAULINE IN OSSENDRECHT.

Onderstaande gegevens zijn ontleend aan een krantenknipsel van een onbekend blad.

Ossendrecht, 5 maart 1895.

"PRINSES PAULINE"

Gisteravond arriveerde alhier de familie Musters met zich voerende het stoffelijk overschot van de kleine Prinses Pauline, welk wonderkind, gelijk men weet, in Amerika is overleden. 20 Februari van New York vertrokken, had de familie alzoo een zeer voorspoedige reis gemaakt.
De kosten van overbrenging van dit kleine lijkje zijn gelijk men denken kan, vrij aanzienlijk en beloopen tusschen de 5 à 6000 francs.
Het lijkje, vooraf gebalsemd, is vervat in 3 kisten, eerst in een bronzen kist zonder deksel, daaromheen eene zeer fijne en keurig afgewerkte lichtblauw fluweelen met zilveren handvatsels versierde en met glas gesloten kist en het geheel vervat in een eikenhouten kist.
Op het fluweelen dek der glasruit van de tweede kist is eene zilveren plaat bevestigd met het opschrift: "Prinses Pauline" "Mlle Pauline Musters, née à Ossendrecht, Hollande, le 26 Février 1877 (moet zijn 1878), décédée le 15 Février à New York, E.U., da Amerique."
Het lijkje, dat door de glazen deksel zichtbaar is, is gekleed in hemelsblauwe zijde, met gouden kroon, versierd met diamanten en granaten. Zooals het wonderkind daar ligt, op een satijnen bedje, met de zilveren rozenkrans om de handjes, zou men werkelijk meenen, dat niet de dood haar levenslicht had geblusch, doch dat het rustig slaapt. Toch is het werkelijk de dood, die een einde heeft gemaakt aan deze wonderlijke loopbaan.
Was de toeloop te New York groot, om Prinses Pauline in haar doodkist te zien, getuigen o.a. de talrijke bouquetten, haar ter eere geoffreerd en waarvan slechts eenige konden worden meedegebracht, benevens een met keurige rozen en jasmijnen versierd lessenaartje, dragende in het midden den naam "Pauline" en daarboven eene witte duif met immortellenkrans in den bek, ook alhier was de toeloop om het lijk te zien reeds dadelijk zoo groot, dat het gaan en komen in de villa veel geleek op een processie.
De plechtige uitvaart te New York gehouden, zal Vrijdag a.s. alhier besloten worden door een plechtig Requiem, gevolgd door de begrafenis, waarbij de harmonie "De Hoop" ter opluistering zal aanwezig zijn.
Het lijkje blijft dus tot Vrijdag a.s. in de "Villa Pauline" ter bezichtiging.

De begrafenis vond plaats op het oude kerkhof, momenteel Eikelhof.
Ze werd bijgezet in een grafkeldertje, waarop een smeedijzeren hek werd geplaatst. In de tweede wereldoorlog is dit vernield.De familie had het graag gerestaureerd gezien, maar alles is toch verloren gegaan.
Het gebalsemde lichaampje is toen nog in tegenwoordigheid van de familie bezien (een zuster was er voor uit Amerika gekomen) en het was nog zeer gaaf. Dit laatste is nog een speciale mededeling van een familielid.

Letterlijke tekst van het bidprentje.

TER ZALIGER GEDACHTENIS
van Mejuffrouw
JOANNA PAULINA MUSTERS,
(in de wereld genaamd:
PRINSES PAULINE),
geboren te Ossendrecht den 26 Febr. 1878 en
overleden te New York (Amerika) den 15 Febr. 1895.
Begraven te Ossendrecht.

-Laat de kleine tot mij komen en weerhoudt ze niet:
want voor dezulken is het Rijk Gods. (Marc. X. 14)
-Zij is verdwenen als de bloem des velds, die 's morgens
ontluikt, frisch en vol glans.... en 's avonds
het hoofd buigt en sterft. (H. Ennodius).
-Waarom, O God, ontrukt Gij ons dit dierbaar kind?
Gij hadt haar ons gegeven, O Heer, tot ons geluk,
Gij eischt haar terug; wij geven haar zonder morren,
maar met een gewond hart weder. (H. Ephrem).
-Gij bidt voor mij, (lieve moeder, Broeders en Zusters)
Ik zal met U voor U bidden en welhaast zal
ik U voor altijd wederzien bij God, waar droefheid
in genoegen en tranen in vreugde veranderen. (Fénélon).
R.I.P.
Typ. J. van Poll-Suykerbuyk, Roosendaal.

LIJST VAN VOORWERPEN VAN PRINSES PAULINA TENTOONGESTELD IN EEN GLAZEN AFGESLOTEN UITSTALKAST TEN GEMEENTEHUIZE TE OSSENDRECHT.

1. Paradeschoentjes op 16-jarige leeftijd.
2. Zwarte kousjes op 16-jarige leeftijd plus foto.
3. Wassen handje op 8-jarige leeftijd.
4. Wassen handje op 16-jarige leeftijd.
5. Foto Proctor's Prinses Pauline. "Hall"
6. Dansschoentjes op 10-jarige leeftijd.
7. 1 schoentje met bruin strikje, leeftijd onbekend.
8. 1 paar witte glacé handschoentjes.
9. Halfmaanvormig plaatje met opschrift "Prinses Pauline en kroontje".
10. Rechthoekige plaat met opschrift "Mlle Pauline Musters neé à Ossendrecht Hollande le 26 Février 1877 (moet zijn 1878), décédée le 15 Février 1895 à New York. (E.U. da Amerique)"

D.J.B. Hugens,
A.P.C. Hugens-Verbrugge.

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

»BUITEN EFFECT HOUDEN«

Repareren, herstellen en restaureren van oude gebouwen is een gebeuren dat de tijden door heeft plaatsgevonden.
En naar gelang van draagkracht, met weinig, beter of goed resultaat.
Als het belangrijke objecten zoals o.a. kerkgebouwen betreft, dan moet de overheid er nogal eens aan te pas komen.
Zo is zelfs recent de toren van de R.K. Kerk te Hoogerheide door tussenkomst van de gemeentelijke overheid van de ondergang gered, al moet dit nog worden geeffectueerd.

Een vrijwel identiek geval wat de toren aangaat deed zich in 1742/1743 te Putte voor. (1).
De toren van het toen daar nog bestaande Protestantse kerkje verkeerde in een erbarmelijke toestand. Ook hier kwam de overheid tussenbeide, doch met een twijfelachtige afloop.
Schrijverij is er genoeg geweest, want de overheden stelden elkaar over en weer aansprakelijk.

Naar aanleiding van deze aansprakelijkheid legde de sekretaris van de "Heerlijkheyd Putte" J.T. Morin, op 18 oktober 1743 op verzoek en ter ontlasting van de Markies van Bergen op Zoom, in deze vertegenwoordigd door L. Adan, een verklaring af, die we evenals alle andere, met een beetje verhaal, en waar nodig, verkort weergeven.

"Ik ondergesc. Secretaris Der Heerlyckheyd Putte, verklaard ende certifieere bij dezen ter requisitue van den Wel.Ed. Gesst. Heer Laurent Adan, Raad en Intendant van Zijne Ceurvorstelijke Doorluchtigheid van de Paltz, Marquis van Bergen op Zoom enz.,enz.,enz."
In deze stijl gaat het verder.
Op zekere dag "van den jaere 1742", zo schrijft hij, "heb ik mij met den meergemelden Heer (Adan) te huize bevonden van de Heer Predikant Cornelis Anemaet tot Putte" en verklaart dat hij toen gehoord heeft, dat deze zich tegenover Adan beklaagd heeft over het ernstig verval van het torentje der gereformeerde kerk, "seggende dat hij bevreest was dat met eene swaare storm hetselve zoude coomen inte sorten."
Hij verzocht Adan er voor te willen zorgen dat het "gerepareert soude worden".
Dominee was namelijk van mening dat de Markies van Bergen, als tiendheffer van Putte, verplicht was dit te doen.
"Adan heeft daarop de geestelijke, volgens Morin, duidelijk te verstaan gegeven, dat dit niet het geval was "doch contrarie antwoorde dat sulks geen saak was die den Heer van Bergen concerneerde, maar deze reparatie vanwegens de dorpe van Putte moest geschieden".

Deze zaak diende daarom, aldus de woorden van Adan, voor de Regenten van Putte te worden gebracht.
Op verzoek van Anemaet zo gaat hij verder, heeft hij (Morin) Adan in hetzelfde jaar over deze zaak soorgelijke vragen gesteld "maar denselven nog eens hooren repeteeren en persisteren in sijne eerdere verklaring". Naar mededeling van Morin heeft de " Heer Predikant Anemaet int geheel geen versoek gedaan bij de Regenten of er kennisse van gegeven".
Dit kon Morin trouwens heel goed weten als secretaris van Putte.
"In kennisse der waerheyt hebbe dese onderteekent."

W.G. J.T. Morin.

Anemaet zal wel overdacht hebben, dat er in Putte niet veel te halen viel en de Regenten hem niet konden helpen.
Waar niet is verliest de keizer immers zijn recht!

De prediker moet toch iets verder gekeken hebben dan zijn neus lang was en het al eind 1742 of begin 1743 hogerop hebben gezocht. Met de onmachtigheid van de "Regenten" en zijn eigen kleine gemeente voor ogen heeft hij zijn uiterste best gedaan de Markies toch voor de kosten te laten opdraaien.
Hij heeft dàar aangeklopt waar hij dacht in het gelijk gesteld te worden. Tenslotte kreeg hij zijn aanspraken op de Markies daar waar hij die waarschijnlijk graag hebben wou n.l. bij de "Heeren Raeden van Staeten der Verenigde Nederlanden".

Op maandag 7 oktober 1743 antwoordden deze op een "missieve" van 4 oktober van de rentmeester van Cattenburg. Dit naar aanleiding van een resolute van "haer Zd. Mogenden van de 13e der gepasseerde maand Augustus" aangaande het torentje.
De zaak wordt nogmaals uitvoerig uit de doeken gedaan. Maar hierbij is duidelijk dat Anemaet en zijn secondant, want dat was Van Cattenburg ongetwijfeld, de zaak toch wel wat scheef hebben voorgesteld.
Ze delen o.m. mee dat "den predikant van Putte ook reets eenigen tijd geleeden, de toesegging van L. Adan, waarneemende de saken van de Marquis van Bergen, heeft gehad van hetselve te sullen repareren of vernieuwen".
Toch lijkt het er erg op dat zij aan deze veklaring van de klagers niet overdreven veel waarde hebben gehecht.
Zij gooien het volle gewicht op de verplichting van de Heer van Bergen als tiendheffer.
In dit geval van force majeur wat Putte zelf aangaat is hij volgens hunde wettelijke reserve.
Men spreekt dan ook niet van herstellen, maar vernieuwen. De kosten blijken te zijn begroot op 250 gulden. Voor deze tijd een belachelijk bedrag, doch toendertijd voor Putte teveel.
Men stelt:

"Het torentje is geheel vervallen en sal daerom in het geheel vernieuwt moeten te worde."

Dit dient dan de Markies te doen "dewyl en vermits de kerke geene inkomsten heeft en voornoemde dorp meede seer arm en ontbloot van inwoonders is en niet en in staat is om daer eenige reparàtien aan te kunnen doen".

Naar een telling van De Mol, de voster van Putte, bedroeg de bevolking in 1749, 141 personen (2)
Van deze 141 personen waren er overigens weinig de protestantse overtuiging toegedaan.

Aan de rentmeester van Cattenburg delen zij mee dat hij, zich in verbinding dient te stellen met Adan.
Deze te vragen waarom hij, gezien zijn belofte, nog niet aan de reparatie/vernieuwing is begonnen?
Verder moet hij, "denselven uytden naam en vanwegens Haer edel mogenden gelasten hetselve alsnog binnen seekeren tijd te doen."
Ten laatste moet hij Adan te verstaan geven dat hij zich te conformeren heeft aan de visie van de Ed.Mog.
Inmiddels wachten ze zijn berichten af omtrent de uitslag van de zaak.

W.G. Johan Bodel.

Van Cattenburg schijnt gedaan te hebben wat er van hem verwacht werd: Adan om opheldering vragen. Opheldering kwam er al spoedig, maar niet via Van Cattenburg, doch rechtstreeks van Adan aan de "Zedel Mogendheden".
Hij schijnt nogal in zijn wiek geschoten te zijn geweest want zijn uitvoerig schrijven van 28 oktober 1973 staat vol met krasse taal en kantlijnverklaringen.
Veel van deze sterke termen zijn weer doorgehaald, als was het toch niet zo bedoeld.
Geschreven is geschreven, is het gezegde, en door de nog leesbare woorden is de tenour van de brief des te duidelijker.
Hier zijn verweer:

"Tot mijn groote verwonderinge heeft (dit eerste haalt hij naderhand door) de Rentmeester Van Cattenburg mij ondergeteekende op den 16e der maand oktober gecommuniceert de resolutie van Uw edel mogenden."
Een beslissing die door U genomen is op een schrijven van de rentmeester, zo deelt hij mede.
Hij heeft kennis genomen van al hetgene wat Van Cattenburg ten aanzien van zijn persoon is opgedragen.
Hij is echter ten zeerste ontstemd over de zogenaamde "toesegging" aan de dominee "alsof ik den predikant zoude hebben toegesagt et torentje te willen laten repareeren of vernieuwen."

Verwondering heeft hem overvallen, want nooit heeft hij kennis gehad wat er over deze zaak gaande was.
En voor de 16e oktober heeft Van Cattenburg hem er nooit over aangesproken.
Een verkapte beschuldiging van achterbaksheid en gezien zij meestal dicht bij elkaar zaten, toch niet helemaal ten onrechte.

Hij schijnt echter Van Cattenburg niet veel adem te hebben gegeven en gaat hier diplomatiek en beredeneerd verder: "Om wijders Edele Moogende Heeren door onutte mondgesprekken met meergemelden rentmeester (Van Cattenburg heeft hij doorgestreept) geen misbruik te maken van Ued. Moog. attentie dat het mij sij gepermiteert mij te verklaaren omtrent de pretense toeseggingen". Dan beschuldigt hij regelrecht Van Cattenburg de zaak onjuist te hebben voorgesteld en herhaalt nogmaals nimmer een toezegging aan de predikant te hebben gedaan.
"t' Zijnde zelfs nooit in mijne gedachten" zo schrijft hij in de marge. Ten andere wil hij in schrijven de absolute "ongebondenheid" van zijn meester, de Markies van Bergen verklaren ten opzichte van het torentje van Putte als van welke dan ook in het Markiezaat, om deze op diens kosten te repareeren of herstellen.
Wel geeft hij toe op 24 september 1742 te Putte te zijn geweest toen dedorpsrekening gedaan werd en daar Cornelius Anemaet aan hem is voorgesteld. Deze heeft inderdaad over het verval van de toren gesproken en hem gevraagd om herstel op kosten van de Markies.
Hij beaamt dat de dominee, zij het niet terecht, van mening was dat de Markies als "tiendheffer" diende te betalen.
Maar steeds heeft hij geantwoord dat dit een zaak was voor de "Regenten van Putte".
Dit blijkt trouwens ook uit de verklaringen van de secretaris van Putte, J.T. Morin.
Adan heeft, gezien de datum van Morin's brief, 18 oktober deze er ijlings bijgehaald om zich de nodige dekking te verschaffen.
Wat de ongebondenheid van zijn "Heer" aangaat stipt hij ondermeer het volgende aan: "Et is meer dan een bekend waerheyt die niet alleen door usantie in de geheele generaliteyt maar ook door menigvuldige sententien gewijsdens is bekrachtigd, dat et opregten van torens, 't zij aan of omtrent kerken is een zaak die in geenen eenigermate de tiendheffer is rakende, maar die enkel tot last moet komen van de gemeente waar zodaanigen worden opgeregt of gerepareert moeten worden".

Adan wijkt geen duimbreed en trekt, om in millitaire termen te spreken, gewapend met goede argumenten ten strijde.

"Het is volcoomen zeker, dat in den tijd tot et erigeren zelfs van de tegenwoordige kerk ofte kapel van Putte veel minder nog dan te repareeren nooit iets in minete hebben gecontribueert".
Als wil hij nog eens duidelijk stellen dat het idee van gebondenheid iets nieuws is en daarom geen grond heeft.

Hij blijkt nog zwaarder geschut voor handen te hebben al is het ondanks alle offensieve bedoelingen toch afweergeschut.

"Ten laetstan kan niet worden teegengesprooken dat den Heer of Marquis van Bergen al sijne tiendens die in et Marquizaat bezit, ook sijne tiendens onder Putte eigentlijk en alleen behoudt van den Hertog van Brabant, dat sulke derselve tiendens met geen mogelijkheyd kunnen worden geconsidereert als geestelijke, maar enkelijk zooals ze inderdaag sijn laicale Tienden".

Het tiendrecht was van oorsprong een kerkelijke belasting reeds bekend bij de Israelieten.
Maar op allerlei manieren geraakten de meesten in later tijd in wereldlijke handen.

Met dat "ten laetste" heeft hij waarschijnlijk wel een bres geslagen.

Na wat zware zinnen waarvan hij zowat alles doorstreept gaat hij gematigd verder:
"Uit allen dezen van Eedele Moogende Heeren ben ik onderscr. van gedachten dat ook verclaert de volslage ongebondenheid van den Markies van Bergen tot het repareeren van het torentje van Putte als van alle andere torens in het gantsere marquizaat ten zijnen koste".
Bij de volgende, doorgestreepte passage wrijft hij de Eedel Moogenden eens fijntjes onder neus dat zij (zonder dat hij dit nader uiteen zet) toch wel weten wat er van alle geestelijke tiendens geworden is.
En dat zullen de heren echt wel geweten hebben.
Hij besluit:

"Dit was het dat ik onderscr. van mijne indispensable pligt geacht heb zo mijne justificatie, als tot voorstand van mijnen meestersrecht, in alle nedirigheyt aen Ned.Moog. zelfs te moeten voordragen kunnende onder reverentie geentzins in twijfel stellen, of Ned.Moog, zullen daarvoor worden gepersnadeert, om denselven voorscr. resolutie van den 7 en deser voor zover mijnen meergemelden meester aangaet, buiten effect te houden."
Na nog wat fraaie volzinnen en doorgestreepte opmerkingen over de door hem scheef aangekeken V.Cattenburg eindigt hij met:
"geef ik mij de eer met onderdanigst respect te ondertekenen,
Eedele Moogende Heren,
Uwen Ed. Moog. Ootmoedigsten en gehoorzaamsten dienaar.

W.G. L.Adan.

"Buiten effect houden" dat was eigenlijk de bedoeling van alle betrokkennen.
Niemand, van de hoge en nog hogere heren, wenste voor de kosten op te draaien. En in tegenstelling met de hedendaagse kerk van Hoogerheide is er van een grondige restauratie waarschijnlijk nooit veel gekomen.
Op het eind van de 18e eeuw werd het kerkje bij de intocht der Fransen zwaar beschadigd en in 1809 afgebroken.
Resumerend zou men kunnen zeggen dat niemand graag betaalt, zeker wanneer er geen geldelijk rendement tegenover staat.
En meer dan waarschijnlijk daardoor zijn de bekende en voortdurende financiële zorgen van dominees en pastoors te verklaren.

A. Pijnen.

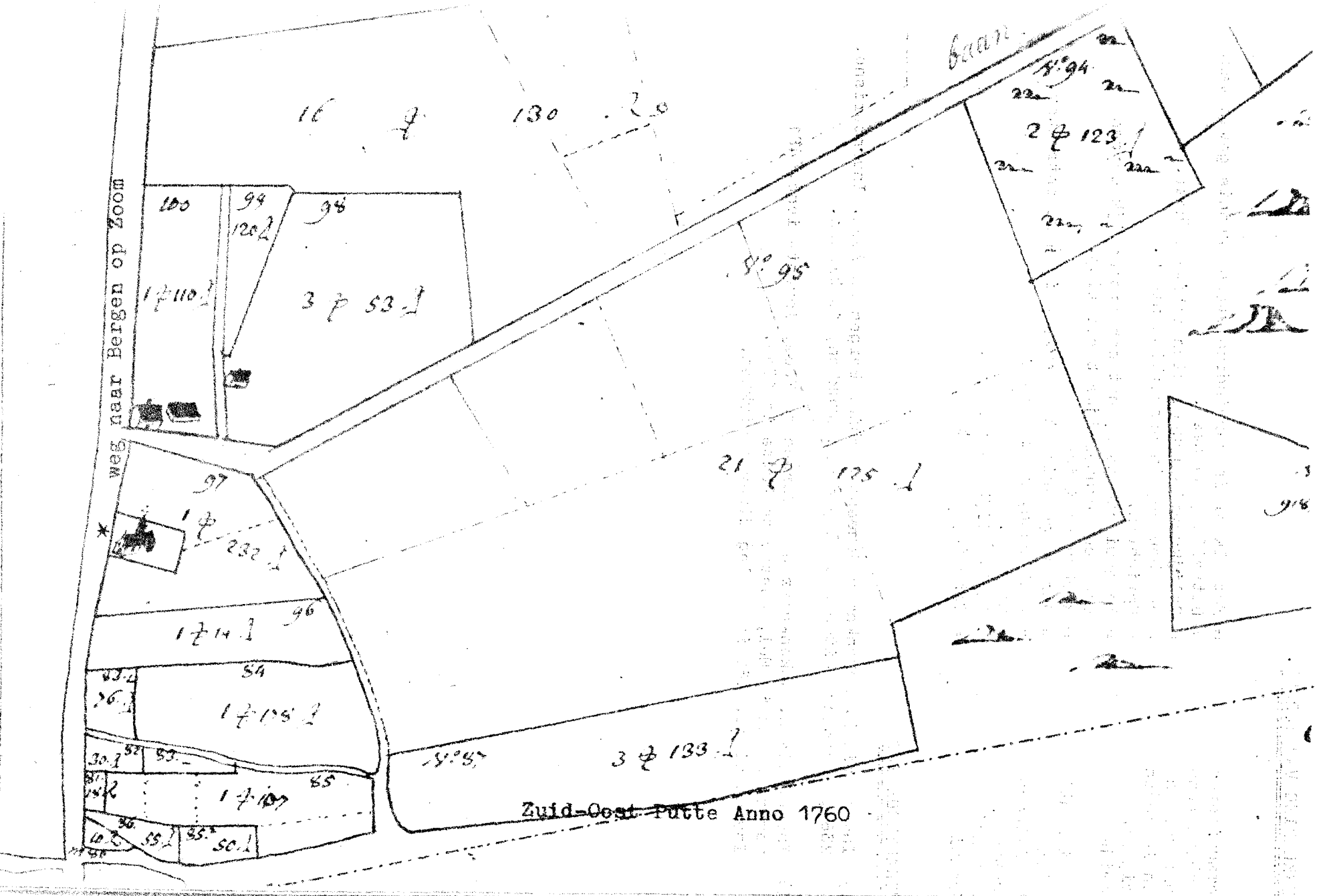
weg naar Bergen op Zoom
Zuid-Oost Putte Anno 1760

VERKLARING VAN TERMEN.

Communiceren	= Met elkaar in verbinding staan, kennis geven van.
Concerneren	= Betreffen, aangaan.
Conformeren	= Gelijkvormig maken, zich schikken naar.
Considereren	= Beschouwen, in aanmerking nemen.
Erigeren	= Oprichten.
Gewijsde	= In gewijsde gaan, het onherroepelijk worden van een rechterlijke beslissing.
Justificatie	= Rechtvaardiging
Laicaal	= Aan de godsdienst of geestelijkheid ontrokken.
Persisteren	= Volharden, handhaven
Pretens	= Beweerd.
Sententie	= Rechterlijke uitspraak.
Usantie	= Gebruik, gewoonte

VERANTWOORDING.

1) Inventaris R. Rekenkamer Gemeentearchief Bergen op Zoom. Inventarisno. 2381, bestaande uit een omslag met 3 stukken, 10 bladen.

2) Inventaris R. Rekenkamer G.A. Bergen op Zoom. Inventarisno. 481 memories van De Mol, voster te Putte in 1749.
Inventarisno. 481 in omslag diverse stukken.

KAATJE DIRKS uit, en van Ossendrecht.

In 1866 werd te Ossendrecht een meisje geboren onder de naam Catharina Dirks, Kaatje dus. Niets abnormaals zal men zeggen, er zullen in dat jaar te Ossendrecht wel meer meisjes geboren zijn. Maar dit meisje heeft ondanks haar geringe afkomst, grote bekendheid gekregen.
Als zuster Marie Adolphine, staat zij de laatste tijd weer in de belangstelling, vooral door de hernieuwde opvoering van het openluchtspel:
"Ik ben uw brandhout", deze zomer.
Over wie zij was, hoe ze leef en stierf gaat het navolgende artikel.

Kaatje Dirks, de schrijfwijze als in de geboorteakte, werd als eerste kind geboren uit het huwelijk van Carolien Withaegs en Petrus Dirks, bijgenaamd "Wannes van de Fikke". Bij het doopsel kreeg Kaatje de namen Anna Catharina mee.
Als zodanig staat ze terminus in het doopboek van de parochie ingeschreven. Dit is door de schrijver nagetrokken en wel om de volgende reden.
Wanneer de vader het kind bij de burgerlijke stand aangeeft heeft hij een andere voornaam voorhanden n.l. de eerste voornaam Judoca. Verder schrijft men geen Dierckx, doch Dirks. Uit het afschrift van de akte blijkt dit onomstotelijk.

Wat er nu goed of fout is gedaan is waarschijnlijk het achterhalen niet waard. Maar Petrus Dirks zal de eerste niet geweest zijn die het bij de aangifte niet zo precies meer wist. Verder moet men de meters uit die tijd ook niet uitschakelen en waren er wellicht meerdere gegadigden.

Carolien Withaegs, de moeder, was voordien weduwe van Naard de Vos en had uit dit huwelijk 4 kinderen. Het geval was des te tragischer door de manier waarop Naard de Vos, dit gezin woonde toen op het Hondseind, aan het einde van zijn leven was gekomen.

In het jaar een duizend acht honderd zes en zestig, den vijfden der maand Maart,

№ 14.

Verscheen voor ons Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente **OSSENDRECHT**, Petrus Johannes Dirks, oud vijfen twintig jaren, Bakker, wonende alhier, dewelke *aan ons heeft aangegeven, dat op den derden Maart dezes jaars, om tien ure des avonds, binnen deze Gemeente, wijk letter B nummer acht en zeventig, is geboren een kind van de vrouwelijke kunne, van hem comparant en zijner echtgenoot Judoca Carolina Witkaegs, zonder beroep, wonende alhaar, en aan hetwelk hij verklaard heeft te geven de voornamen van* Judoca Catharina.

Welke aangifte en verklaring is geschied in tegenwoordigheid van August Hubert Joseph Alen, oud vijfen veertig jaren, Zadkwarnemer, *en van* Hendrikus Andries Alen, oud vier en veertig jaren, Secretaris, *beide wonende binnen deze Gemeente, als getuigen hiertoe door den aangever gekozen.*

Waarvan akte: welke wij dadelijk in dubbel hebben opgemaakt, en na door ons aan den comparant en de getuigen te zijn voorgelezen, met hen hebben onderteekend.

P.J. Dirks — De Ambtenaar voornoemd, — A.H. Jobdain — H.A. Alen

Het gebeurde op een warme zomerdag in het jaar 1864. Vele Ossendrechtenaren waren naar Zandvliet getogen om er "Zandvlietse Kermis" te vieren. Op weg naar huis werd hen het slechte nieuws medegedeeld. Er is grote verslagenheid in het dorp.
Wat was er precies gebeurd?
Naard was 's middags met Janus van der Poel naar Zandvlietgereden met een rijtuig. Onderweg was een wiel van het rijtuig afgelopen, "afgebold" zou men in Ossendrecht zeggen.
Naard was door de schok van het rijtuig gevallen en sleepte nog een eind mee op de harde keien, het hoofd bonzend op en neer.

Carolien bleef zodoende met 4 kinderen "zitten". Begrijpelijk alleszins dat zij een jaar later weer huwde, er moesten veel mondjes gevuld worden.

Zoals eerder gezegd was Kaatje het eerste kind uit dit nieuwe huwelijk. Zij kreeg er nog een broertje en twee zusjes bij, waarvan er in 1869 twee van stierven aan de gevreesde pokken, dé ziekte die in 1871 fataal toesloeg. Er stierven er zovelen dat men de lijken al had begraven voordat de uitvaartmis had plaatsgevonden. De moeder van Kaatje wordt ook ziek en sterft in de morgen van de 23e juni. Opnieuw waren een aantal kinderen moederloos.
Gelukkig was er onder de mensen veel medeleven, iets wat nu toch wel minder is. Familie en kennissen waren meteen bereid te helpen. Al vlug hadden de kinderen bij verschillende pleegouders een nieuw thuis gevonden, ook Kaatje.
Maar toch een schrijnend voorbeeld van zgn. "houkinderen" of "thuishalers" zoals er vroeger zoveel waren. Want hoewel de hulp natuurlijk goed bedoeld was, betekende verdeling meestal vervreemding.

Kaatje's pleegouders.

Op de Wip, een wijk in Ossendrecht, die vernoemd is naar de wip die al in 1761 voorkomt, woonde het gezin Dirks. De vader was hovenier op de pastorie bij Pastoor van Dooren. Cornelis Dirks was een verre bloedverwant van Kaatje. Hij was gehuwd met Nely Smout. De mensen spraken in die tijd nooit van Nely Dirks maar van Nely Smout.
Kaatje kwam overhuis (overhérd) bij Nely.
Nely was zoals ze dat zeiden "een pronte vrouw".
Ze hield van orde en netheid, was hulpvaardig en stond altijd en voor iedereen klaar. Nely had vier kinderen, 2 jongens en 2 meisjes, waarvan de jongste negen jaar ouder was dan Kaatje.
Hier was Kaatje thuis in haar schooljaren, met uitzondering van een korte tijd waarin ze bij haar grootmoeder (van vaders kant) die een herberg op den Aanwas had, en bij haar vader in Brussel, verbleef. Ze ging "op 't school" op de tegenwoordige Berghoeve, het vroegere verblijf van de vroegere heren van Hoogerheide en Half-Ossendrecht.
Kaatje liep dan van de Wip over de Pott bergen of langs de akkerpaadjes naar den Berg. Van de spookverhalen (zie Tijding 79/1) over dit gebied geloofde ze niets en zeker niet van "de Geuzen Kei" al zijn hierover nog de vreemdste verhalen in verschillende versies in omloop. Op school was het "zo'n aardig ding" vond zuster Basilia.

Kaatje op de fabriek.

Ossendrecht had in deze jaren verschillende chicoreifabrieken, ook wel de" fabrieken van bittere peeën" genaamd. Vooraan op de Aanwas had Frans Withaegs, een oom van Kaatje, zo'n fabriek. Iets verder stond de fabriek van Mattheussens, waar Kaatje het laatst heeft gewerkt.
Op Calfven was de fabriek van Jos Withaegs (ook een oom) en op het Hondseind die van Brouwers, waar de Gebr. de Beukelaer zaakvoerders waren. Eén van deze broers, Stan, was een zwager van Kaatje.
De fabriek stond vooral bekend onder de naam "De Barakken", omdat ze was ondergebracht in een paar leegstaande huisjes, "vier woonsteeën aan mekaar".
Dan was er nog een vijfde fabriek op het Hondseind, waarvan het "pakkot" in de Oude Lieve Vrouwestraat stond. Deze fabriek was van Van Velthoven. Aan "bittere peeën" was er in deze tijd geen gebrek. De geschiedenis van deze, binnen Ossendrecht is een verhaal op zich.

Veel meisjes uit Ossendrecht werkten in deze fabrieken meestal in de pakafdeling, meteen na het verlaten van de school.
Ook Kaatje, zij groeide immers ook op in een arbeidersgezin, moest al vlug mee gaan verdienen. Reeds als 13 jarig meisje ging ze naar "De Barakken" waar ze op de pakafdeling werkte.
Na een paar jaar ging ze voor korte tijd de polder in, maar dit duurde maar enkele maanden of ze keerde terug naar de fabriek. Ze ging niet terug naar "de Barakken", maar naar Mattheussens op de Aanwas in het "pakkot". Hier stond ze in een groep van negen meisjes. De jongste moest de peekoffie in zakjes scheppen en weer anderen wogen de zakjes af waarna ze door één van de oudsten in vaten verpakt werden. Er werd hier druk gepraat en gezongen, doch Kaatje viel wel een beetje uit de toon door haar ernstigheid van zin.
Veelal ging ze, met een meisje van de fabriek, naar de zusters op "den Berg" om er in de wachtkamer van het klooster weesgegroetjes te bidden, overigens een devotie tot o.l.vr. die Kaatje graag en nog lang beoefende, Maria had voor haar leven, nu en later , een grote betekenis.
Toch zagen de meeste moeders in die jaren hun dochters, na enkele jaren in het pakkot gewerkt te hebben, graag in betrekking gaan, om er wat van in het huis-houden te leren. Dit is ook het geval met Kaatje.

Kaatje in betrekking.

Als Kaatje een jaar of 17 is, wordt ze bij Coveliers op het Eikelhof dienstmeisje, echter maar voor een jaar. Coveliers die van Antwerpen kwam, had voor haar in die stad een betrekking gevonden. Van haar reis en aankomst in Antwerpen schrijft ze letterlijk:

" Geliefde Zuster en Constan (=Stan de Beukelaar, haar zwager)

Met deze laat ik uw weten
als dat ik onder aksedentie in
de stad zijn een gekomen als
ook zonder Jan Maat en ook zonder
vlooien waar ik mij zeker aan
verwacht maar die beestjes weten wel
dat er in antwerpen genoeg zijn,
zoodat in het kort geschreven want
ik heb niet veel tijd ik ben aan
het wachten over hetgeen wij
geproeken hebben neem ik aan
op een condicie in dien gij het
voor het kiezen hebt dat gij een
meisje pakt maar mogt ge niet
kiezen dan is het kot wat anders
dus wij leven op den schipper
zal er wel voor zorgen niet waar,
en voor ik spijt had van als ik
in den tram stap zal ik uw
zeggen ik had uwen moeder vergeten

te bedanken voor hare goedheid
jegens mij maar zeg doet haar
de complementen en zegt haar
dat ik het den volgenden keer zal
doen als ik dan nog eens mag terug
komen indien ik het (.....onleesbaar)
zal ik het betalen zullen.
Doet ze alle de complementen
als ook ge heel de familie en
bijzonder Mijneer Coveliers.

Gegroet van mij Catharina Dirkx

Het is heel aardig geschreven maar
zet uwen bril maar op indien
gij er geene hebt zal ik er uw
een leenen als was het voor het gemak"
Salu tot later.

De brief is geschreven door een ongeoefende hand in een toen toch reeds verouderd schrift. Het woord- en taalgebruik is begrijpelijk, van de streek. Men dient echter te bedenken dat in die tijd nog veel mensen niet konden schrijven!

Kaatje "diende" ruim acht jaar in Antwerpen. Regelmatig kwam ze naar Ossendrecht, waar ze vooral veel relatie onderhield met de zusters van Oudenbosch. In deze tijd bekommerde ze zich ook om het lichtzinnig leven van haar jongere zus, Betje, die veelal haar ontspanning zocht in minder goede gelegenheden. Kaatje zorgde zelfs voor een goede dienstbetrekking voor haar in Antwerpen. Zij had hierbij zo'n groot succes, dat haar zus in een klooster ging en als missiezuster naar Afrika vertrok.

Naar het klooster.

In haar diensttijd leerde Kaatje het Instituut van de Franciscanessen Missionarissen van Maria kennen. Het was een jonge congregatie gesticht in 1877, die zich vnl. het missiewerk ten doel stelde. De zusters moesten er bezit krijgen van de geest van hun geestelijke Vader, St. Franciscus. Ook willen zij zijn, echte kinderen van Maria en stellen zich daarom onder bescherming van hun hemelse moeder. Dit trok haar zo erg, dat zij in het klooster zal intreden.
Op 19 maart 1893 treedt Kaatje in, in deze Congregatie. Hier zal zij leven in de geest van St. Franciscus en als kind van Maria, tot wie zij al zo vaak haar toevlucht had genomen.

De eeuwige gelofte.

Aanvankelijk was Kaatje een eenvoudige kloosterzuster, die er zich op toelegde om de voorschriften van de regel zo stipt mogelijk na te leven.

In het klooster had zij een nederige taak, n.l. het zorgen voor de was en de strijk. Eigenlijk diensterswerk met kloosterlijke onderdanigheid. Hoogtepunten van haar kloosterleven moeten ongetwijfeld zijn geweest de 4e sept. 1895 en de 17e nov. 1898 de dagen waarop zij haar eerste en eeuwige gelofte aflegde. Hoe zij zich op die dag van haar geloften gevoeld heeft, spreekt uit verschillende van haar brieven, vooral die welke zij schreef aan de zusters van Ossendrecht. Hiervan geeft een brief die zij op 23 juli schrijft duidelijk blijk. Zij schrijft o.a.

" Gelooft Zij Jesus Christus

Eerw. Superieure en Zusters

U zult zoo wel vervuldigheid
verliezen met zoolang te wagten
op antwoord van mij. Hoewel geen tijding
is goede tijding zoo ook met mij.
Van den dag dat ik hier in het klooster gekomen
ben, voelde ik mij uiterst gelukkig"

en

" Nu de ontvangst onzer goede eerw. Moeder, bedank
ik den goede Jesus voor Zijne Gratie aan mij
verleent, maar nu nog duizendmaal gelukkiger
zal ik zijn, wanneer de dag zal aanbreken
waarop ik mij voor eeuwig hoop met Jezus
te gaan verbinden....."

De brief ondertekend met Catharina Dierkx, toekomende naam Zuster Ludwina, waaruit blijkt dat zij waarschijnlijk voornemens was een andere naam te kiezen bij haar eeuwige gelofte, dan die, welke naderhand zo bekend zal worden.
Al kort na haar eeuwige gelofte werd zij door haar overste aangewezen voor de missie in China. Zuster Marie Adolphine, de naam die Kaatje bij haar eeuwige gelofte gekozen had, was erg blij dat zij al zo vlug werd uitgezonden. Deze vreugde kon niet getemperd worden door de verschrikkelijke toestanden die er in China voor missionarissen bestonden. Ze schrijft dan ook o.a. in een ongedateerde brief:

".....ik denk dat ik welhaast Antwerpen zal verlaten en misschien nog wel naar het
verre afgelegen china te vertrekken
al mocht het zoo zijn
lieve zuster Bid veel voor
mij dat mij toch dit groot geluk toch
niet onttrokken wordt
ik ben toch zoo gelukkig....."

In haar groeide de stille hoop, zich in dienstbaarheid aan mens en God te offeren. Een sacreficie dat eerder zal worden gebracht dan werd verwacht.

Naar China.

Wanneer ze vanuit Antwerpen vertrekt blijkt er niemand van haar familie uit Ossendrecht haar een laatste groet van afscheid te komen brengen. Dit moet voor haar een pijnlijke ervaring geweest zijn, immers, zij had altijd zo veel en zo goed mogelijk contact gehouden met Ossendrecht.
Wanneer de reis al tot Marseille, waar de grote oversteek begint, gevorderd is, schrijft ze "met haast" een brief naar de zusters in Ossendrecht. Woordelijk schrijft ze o.a. :

" J.M.J.F. Ossendrecht Hollande

Marseille 10 maart

Revererende Mère Superieure

Met haast kon ik U eenige woorden schrijven en U wat nieuws mededeelen. U zult zeker al van mijn vertrek gehoord hebben niet waar of ik gelukkig ben behoef ik U niet te zeggen want mijn innigste verlangen is missionaris van Maria te zijn...."

"....Eerwaarde Superieure ik zou zoo gaarne veel nieuws schrijven maar den tijd laat het mij niet toe maar zal trachten U later mijn reisverhaal mee te deelen. Wanneer gij deze brief ontvangt zullen wij reeds ver op zee zijn, wij vertrekken zondag 12 maart om 4 uren namiddag wij zijn met 14 zusters en 12 paters het is geene kleinigheid als ook den Bisschop van china nu moet ik mijn best gaan doen om chinees te leeren en ik die nog zoo slecht fransch spreek maar afin. Jesuske moet het maar weten zonder Hem kan ik toch niets het zal wel gaan Sursum Corda....."

".....later zal ik U nog veel nieuws schrijven want mijn papier wordt klein en mijn tijd nog kleiner....."

Dat haar tijd nog kleiner zal worden zal eenieder die van de zuster Marie Adolphine gehoord heeft, bekend zijn.

In China: de Bokseropstand.

De zgn. bokseropstand vond plaats in china in 1900. De naam "bokser" verwijst in feite naar een vuistvechter. In China waren dit "Verenigde Schermers" van "Eendracht en Rechtvaardigheid". Zuiver gesproken waren ze een sekte met een grote haat tegen de Chr. godsdienst. Hun dikwijls jonge volgelingen werden enorm gedrild en gehypnotiseerd. Tijdens welke ze de verschrikkelijkste bezweringen moesten doen tegen de Christenen.

Aan het hoofd stond Yu Hien een Tartaar die in 1899 Gouveneur/Onderkoning van de provincie Shangtung was. Door zijn wreedheid had hij reeds vóór 1900 de bijnaam van "beruchte Christenmoordenaar". Onder buitenlandse druk werd hij afgezet maar daarna weer aangesteld.
Reeds lang koesterde hij het voornemen de Christenen uit te roeien en zich van de clerus te ontdoen.
Op de nationale feestdag weigerde hij van de bisschoppen die hem onderhorig waren geschenken aan te nemen. In dat land een vreselijke belediging én een teken aan de wand.

De vervolging groeide, er werden door zijn aanhangers processies gehouden waarin de dood van de Christenen geëist werd.
Hij trachtte hen zand in de ogen te strooien door te zeggen dat ze niets te vrezen hadden.
Tijdens de bokseropstand mengden Europese troepen zich in de strijd.
Toen men hoorde dat deze waren teruggeslagen durfden de Christenen zich niet meer te vertonen.
De residentie der protestanten werd in brand gestoken.
Mgr. Grassi raadde de jonge priesters aan uit de stad te vluchten.
Hij sprak: "Bereidt u voor op de dood ik absolveer U van uw zonden".
Hij verlangde zelf niet te vertrekken en wenste als het offer van zijn leven gevraagd werd, dit te brengen.

Ook Zr. Marie Adolphine heeft zich laten ontvallen toen haar gevraagd werd of ze niet bang was in stukken gehakt te worden:
"O indien dit zal gebeuren zal ik naar de hemel gaan en ik zal bij U rondkomen en zeggen: " hier is een stukje van mijn palmtak".
Later vertelde ze nog: "Men moet lijden voordat men naar den hemel gaat."

Op 28 juni besloot de bisschop de vrouwen en kinderen uit de stad te sturen niet wetende dat deze van de lugubere onderkoning de stad niet uit mochten.
Tegen de avond omsingelde de boksers en hun trawanted de bisschoppelijke residentie om deze in brand te steken. Bang voor wapens kwamen er enige bokser-observanten en de bisschop zei dat hun angst voor vuurwapens ongegrond was.
Daarna ruide de onderkoning de zaak weer op. De keizerin riep hem naar Peking terug en vroeg om de Europeanen met rust te laten. Hij dwong hen echter naar een kleinere omgeving te vertrekken. En zo vertrokken in de nacht van 5 op 6 juni 26 personen w.o. 2 bisschoppen, 2 paters, een broeder en 7 zusters naar een klein huis.
Zij wisten met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid wat hun te wachten stond, doch zeiden: "Wij zijn immers bereid".
Twee christenen hadden om de anderen te sparen het plan opgevat de onderkoning te vermoorden doch werden er door de paters van afgebracht. Ondertussen werd het 9 juli.
Men vierde heel stilletjes het naamfeest van Pater Theodoricus.
En wel wetende wat hen te wachten stond, zeiden ze: "Pater misschien viert men volgend jaar wel Uw naamfeest."

De onderkoning was inmiddels in aantocht, met zijn geleide bij het huis/gevangenis aangekomen gaf hij het bevel: "Gaat naar binnen en grijpt allen." Het was vier uur in de morgen.
Wat zij verwacht hadden, gebeurde niet. Er was geen tegenstand, allen lagen geknield nadat de bisschop de absolutie gegeven had.
Zij werden geslagen, gebonden en naar buiten gesleept en naar een tribunaal gebracht waar de "rechtvaardige" Yu Hien recht zou spreken. Hij verplicht hen te knielen en beschuldigt ze ervan hem en het volk benadeeld te hebben.
De Coadjutor Mgr. Fagolla antwoordde: "Wij hebben niemand benadeeld doch aan velen goed gedaan". "Als ge ons dood dan zult ge dit niet ongestraft doen".
Razend geworden vliegt Yu Hien overeind en treft hem tweemaal met een dolk en dodelijk in de borst. Op het sein "doodt allen" werden de hoofden

en armen der slachtoffers, en dat waren ze inderdaad, afgeslagen.
De zeven zusters lagen in het belendend vertrek geknield
het Te Deum te zingen.
Zij ondergingen nuchter gesteld, hetzelfde lot.....

De lichamen werden, als die van zware misdadigers, ontbloot in het openbaar tentoongesteld.
Daarna werden hun lijken buiten de stadsmuren in een greppel gegooid waar ze drie dagen bleven liggen.
Toen werden ze, uit vrees voor besmetting, buiten de stad begraven, daar waar men misdadigers etc. "te ruste lei".

De hoofden van de bisschoppen, paters en andere mannen werden op lansen gestoken of in kistjes gezet en ter afschrik aan "den volke" getoond.

De razernij ging verder en sloeg over de gehele provincie.
Drie maanden duurde de vervolging en kostten 4000 martelaren, onder wrede martelingen het leven, waaronder Zr. Marie Adolphine.
De R.K. kerk heeft haar en o.a. zes medezusters-franciscanessen, op 24 nov. 1946, zalig verklaard.
Maar lang nadat alle aardse gebeden van Kaatje zijn gesproken, en al haar tranen van vreugde en verdriet zijn vergoten, zetelt zij nog hoog tussen ons.

De zeven zusters die in 1900 door de Boksers in China werden vermoord.

Uiterst links
Zr. Marie Adolphine

Verantwoording

Literatuur

- " Van Fabriekmeisje tot Martelares"
  door: DR. L. Smit 15 nov. 1946
- " De Bokseropstand"
  artikel zonder titel en ongedateerd.

Documentatie:

- fotocopy geb. akte uit burgelijke stand Ossendrecht.
- Afschriften van verscheidene brieven van Zr. Marie Adolphine
- Verschillende kranteartikelen.

Zijdelingse informatie:

- "De kerkelijke geschiedenis van het Bisdom Breda"
  Door: J.B. Krüger.

Met dank aan:

A.Pijnen, voor zijn instuctie.
Mej. D. Mous, voor materiaal en toelichting.
Pater van Geffen, voor het verstrekken van schriftelijke informatie.
A. Mattheussens, voor fotocopieën
en J. van Loon.

Fons Pijnen (de jonge).

Alle pentekeningen in Tijding 79/2: Bart Janssens.